

TÜKETİMİN KİRLİ FOTOĞRAFI: THE TRUE COST BELGESELİNİN SOSYOLOJİK İNCELEMESİ

Yonca ALTINDAL*

Sevde EROĞLU**

ÖZ

Tüketim insanlığın var olduğu andan beri çeşitli şekillerde gerçekleşse de Sanayi Devrimi sonrasında kapitalizm dalgasının tezahür etmesi sonucu etkisini yıkıcı boyutlarda göstermeye başlamıştır. Post-fordist üretim tarzı ile tüketim anlam değiştirerek seri ve hızlı bir hal almıştır. Bunun sonucu ise daha çok ve daha hızlı tüketim gerçekleşmesi normalleşmiş, bilinçsiz tüketim hareketleri ise yaygınlaşmıştır. Tüketimin gerek bireyler ve gerekse toplumlar üzerinde farkında olunamayan bir boyuta ulaşmıştır. Bu olumsuzluğu önlemek adına sınıfsal ve ayrıştırıcı yönü yanında ekolojik ve sosyal anlamda tahribata sebep olmayan sürdürülebilir tüketimlerin gerçekleşmesi önem taşımaktadır. Bu çalışma tüketim hareketlerinin değişmesi sonucu toplumda yaşanan hızlı tüketim olgusunun etkilerinin konu edinildiği “*The True Cost*” belgesel filmini, sınıfsal eşitsizlik ve ayrılmaya sebebiyet veren boyutuyla sosyolojik pencereden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda bu çalışma tüketim toplumunun yarattığı ayrıştırıcı yönleri ve diğer pejoratif etkilere 2015 yılında kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ekseninde bakılarak nasıl uygulan(a)madığı eleştirel bir perspektif ile sunulacaktır. Ayrıca çalışma karakterler, söylemler, imgeler, metaforlar ve dikotomilerin kullanılış şekillerine yer verilerek çalışma görünümünün ardındaki ortaya çıkarmayı hedeflemekte ve bunu sosyoloji disiplinin geniş yelpazesindeki anlamsallığı ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketim Toplumu, Moda, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, The True Cost.

THE DIRTY PHOTO OF CONSUMPTION: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF *THE TRUE COST* DOCUMENTARY

ABSTRACT

Although consumption has taken place in various ways since the moment of humanity's existence, it has begun to show its impact in destructive dimensions as a result of the manifestation of the wave of capitalism after the Industrial Revolution. By changing the meaning of consumption with the post-fordist production style, it has become serial and fast. As a result, the realization of more and faster consumption has been normalized, and unconscious consumption movements have become widespread. Consumption has reached a level that cannot be realized in both individuals and societies. In order to prevent this negative effect, it is important to realize sustainable consumption that does not cause destruction in an ecological and social sense, as well as its class and separating aspect. This study aims to analyse the documentary film “*The True Cost*”, in which the effects of the phenomenon of rapid consumption experienced in society as a result of changing consumption movements are the subject of the sociological window with its dimension that causes class inequality and segregation. In this context, this study will be presented with a critical perspective on how it is cannot applied by looking at the discriminative aspects and other pejorative effects created by the consumer society in the context of the Sustainable Development Goals adopted in 2015. In addition, the study aims to reveal what is behind the work by including the use of characters, discourses, images, metaphors and dichotomies, and will be explained by its semantics in the wide range of sociology discipline.

Keywords: Consumption, Consumer Society, Fashion, Sustainable Development Goals, The True Cost.

Atf: ALTINDAL, Y., EROĞLU, S. (2021). “Tüketimin Kirli Fotoğrafi: *The True Cost* Belgeselinin Sosyolojik İncelemesi”, İMGELEM, 5 (9): 381- 418.

Citation: ALTINDAL, Y., EROĞLU, S. (2021). “The Dirty Photo of Consumption: A Sociological Analysis of *The True Cost* Documentary”, İMGELEM, 5 (9): 381- 418.

Başvuru / Received: 8 Ekim / October 2021.

Kabul / Accepted: 3 Aralık / December 2021.

Araştırma Makalesi / Research Article.

*Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-mail: yoncaaltindal@balikesir.edu.tr, yoncaaltindal@yahoo.com.tr, ORCID Number: 0000-0002-1240-127X

** Sosyolog, E-mail: sevdeeroglu123@gmail.com, ORCHID Number: 0000-0003-1028-2227

EXTENDED ABSTRACT

The fashion and textile sector, where consumption activities are increasing the most as a result of the rapid depletion of limited resources, is one of the most polluting sectors in the world after the oil industry. In addition to the consumption of natural resources in developing countries, underdeveloped countries are under colonial rule after the danger of depletion of natural resources 3rd World has started producing for its countries and negative effects have started to be seen in many areas such as rights violations, ecological destruction, work accidents, low wages, class divisions.

Morgan is trying to uncover the negative aspects of consumption. With the documentary *The True Cost*, he raises awareness in this field. The documentary presents that companies can have cheap products at costs that they do not reflect to consumers as a result of competition from employees and the environment. Morgan, presented the facts behind the fast fashion movement and the exploitation experienced by underdeveloped countries with the documentary “*The True Cost*”.

Textile and fashion, especially male employees, experienced problems due to the oppression and the inability to make their voices heard with the threat of dismissal; It can also become a dark sector where employers benefit from the silence and obedience of women and children. Therefore, as a result of the fact that women and children are especially in poverty, they are directly affected by the discriminatory aspect of consumption at a much higher level.

Before the theoretical framework of the study was determined, the literature was scanned in line with the relevant studies. The data obtained in accordance with the purpose of the study were used. In addition, the meaning between cinema and sociology, sociology of consumption and sustainability are mainly discussed. As a result of the research, it was determined that the most appropriate qualitative data analysis for the study was critical discourse analysis.

In this study, critical discourse analysis technique, which is suitable for research but is a type of qualitative data analysis, was used. In accordance with the critical discourse analysis, the documentary examined in this study is “*The True Cost*”. A sociological examination of the opposing and prominent opinions in the documentary was carried out.

Critical discourse analysis method was used for the study. First, information about the method of the documentary film was given. Then there is information about the structure and summary of the documentary film. Character analysis is included in the next section. In that

section, six main characters were analyzed: Shima Akhter, Lucy Siegle, Benjamin Powell, Kate Ball-Young, Safia Minney, Stella McCartney. Then the location analysis was carried out. Here, the main places in the documentary are discussed. Space analysis; Shima's home is textile factories, covered bazaars and trains. Images have been presented to make the documentary film more understandable. There are three images: Sun, Lipstick and Water. The important metaphors in the documentary are; it consists of five metaphors: Shoes, soil, truck-sheep, blood and 'gray' lives. Then four contrasts are presented in the title of dichotomies. These are 'Meta-Meta Fetishism, Shut Up/and Shut up (being silen), Awareness/Diversity Advocates, Machine Mechanized Labor. Finally, the documentary film's importance within the framework of sustainable development goals was emphasized and the results section was examined and the research was terminated.

One of the images in the documentary, 'The image of the Sun', is based on the fact that the sun differs according to the location of birth in developed and underdeveloped countries, and that workers long for the sun. The image of 'lipstick' is a means of embellishment that workers make to feel good about themselves by imposing the imposition of not being a 'good mother'. In the image of 'water', it is presented that although water is known as a source of life, it is presented as the cause of death due to pollution in the countries where it is produced. The metaphors are as follows; The metaphor of 'shoes' is that while heels are worn in the countries where consumption is made, only slippers can be worn due to class differences in the countries where production is made. In the metaphor of 'soil', the soil is presented in line with the productivity of women with productive soil known as mother earth. It is seen that the reproductive health of women living in these lands is impaired by soil contamination as a result of unconscious consumption. At the same time, it is important for the suicide, class inequality and discrimination of workers working on the land. Another metaphor is 'Truck-Sheep'. It is seen that textile workers go to work every day in truck crates carrying cargo and animals. On the other hand, it is noteworthy that individuals who consume, like sheep, consume in shopping malls. Another metaphor, 'Gray Lives', refers to the fact that the houses where the workers live are gray, the sky is always covered with gray smoke in the country where the production is made, and that they live a life that is caught in the middle, just like gray. The metaphor 'Blood' refers to the contamination of the blood of the workers trapped under the collapsed building into the clothes they produced in the documentary. It means it can't be easily cleaned from the blood-so-contaminated space. Dichotomies in the documentary; First of all, it describes the alienation of workers to the products they produce with 'Meta-Meta Fetishism'. The dichotomy

of ‘Shut Up (ma) and Shut Up (being silent)’, presents those who experience inequalities and distinctions and those who remain silent. Awareness/Difference Advocates’ dichotomy analyzed the opinions of supporters of this system and those who tried to change the system. The dichotomy of ‘Machined/Mechanized Labor’ emphasized that the workers who produce the products are mechanized and their efforts are not visible.

It is seen as the applicability of the Sustainable Development Goals as a solution to the consequences of decomposition. With the documentary film “The True Cost”, the effects of the fast fashion movement and the negativity it gives to society and the environment are clearly conveyed by raising awareness. As a result, Sustainable Development objectives; it becomes mandatory for all sectors and individuals to be compliant. The solution is for the country’s government to produce effective policies and projects with academia and non-governmental organizations. Thus, it is possible to get rid of these negatives caused by consumption.

GİRİŞ

Tüketim, her zaman var olan bir olgudur. Günümüzdeki haliyle bu olgunun sahneye çıkışı ise I. Dünya Savaşı’ndan ve 1929 Ekonomik Buhranı’ndan sonra kapitalizmin derin etkisiyle birlikte gerçekleşmiştir. Kapitalizmin ortaya çıkması beraberinde az maliyetle çok sermaye elde etme ilkesini temel alınmasına yol açmıştır. Bu ilkeye bağlı kapitalistler işçi sınıfını uzun saatler ve insanlık dışı bir muamele ile çalıştırmış ve verimi böylelikle maksimize etme derdine girişmişlerdir. Zamanla vahşi kapitalizmin temel nüveleri insanlar arasındaki kutuplaşma daha da belirginleşmiştir. 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise tüketim olgusu oluşmaya ve hızla yayılmaya başlamıştır. Tüketimin anlamının değişmesi nedeniyle sınıflar arası fark da böylece görünür hale gelmiştir. Tüketim hareketlerinin bu belirleyiciliği bireyler hatta toplumlar arası ayrışmalara yol açarak çeşitli alanlarda etkisini sürdürmüştür. Moda da tüketimin içerimleri doğrultusunda değişime uğramış ve özellikle 3.Dünya ülke işçilerinin sömürülmesi ekseninde alanını genişletmiştir.

Sınırlı kaynakların hızla yok olması sonucu tüketim faaliyetlerinin en çok arttığı moda ve tekstil, petrolün ardından dünyayı en çok kirleten sektörlerin başında gelmiştir. Doğal kaynakların hızla ve acımasızca ortadan kalkmaya başlaması ile de çok daha hissedilir olmaya başlamıştır. En çok kaynak tüketimini uygulayan ülke olan Amerika, kendi ülkesinde üretim yapmak yerine sömürgesi altında olan 3. Dünya ülkelerinde üretim gerçekleştirmektedir. Ardından az gelişmiş ülkelerde, doğal kaynak tüketimi yanında hak ihlalleri, ekolojik yıkımlar, iş kazaları, düşük ücretler, sınıfsal ayrışmalar gibi pek çok alanda olumsuz etkiler

görülmektedir. Bu alanda yaşanan olayları tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermeye çalışan Andrew Morgan, 2015 yılında çekmiş olduğu “*The True Cost*” belgeseli ile farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır. Belgeselde firmaların rekabet ederken yansıtılmayan maliyetleri, işçiler üzerinden ve ucuza ürün sahibi olabileceği yönündeki yaşam üzerinden sunulmaktadır. Ürünü ortaya çıkaran işçilerin aldıkları düşük ücretleri ve oluşan sömürü düzeninde sosyal yaşamdan geri kalmaları söz konusudur.

Tüketim faaliyetlerinin artması moda ve tekstil sektörüyle bağlantılı olarak olumsuz belirtiler göstermektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ise tüketimin hızlanması alanında yaşanan ayrışmalar farklılık göstermektedir. Üretim yapılan fabrikaların az gelişmiş ülkelere kaydırılması temelde eşitsizliklerin derinleşmesine yol açmıştır. Gerek üretim gerekse tüketim ve sonrası aşamalarda perde arkasında kalan tüm oluşumlar “*The True Cost*” belgesel filmi ile perde önüne taşınmaya çalışılmıştır. Bu belgeselde yönetmen Morgan’ın; sınıfsal farklılığının, tüketim çılgınlığının, işçi ücretlerinin, hakların, hak arayışlarının üzerinde *adil ticaretin* önemini ve sürdürülebilirliğin artan değerini ekrana yansıttığı görülmektedir. Bu çalışmada da perdede esas olarak sunulan bu toplumsal yönlerin aydınlatılması ve görünmeyen noktaların sunulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada metaforlara ve imgelere yer verilmesinin yanında çeşitli var olan gerçeklerin zıtlıklarla birleştirilmesi ile dikotomiler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sosyolojik bir okuma ile ele alınmış olup, konu detaylı şekilde eleştirel söylem analizi yöntemiyle irdelenmiştir.

Tüketim Toplumu Ekseninde Görülen Ayrışma

İnsanlığın var olduğu günden beri yaşanmakta olan tüketim ilişkileri değişen toplum yapısıyla birlikte çeşitlenmiştir. Tüketim alışkanlıklarının da devingenliği nedeniyle tüketilen ürünlerin; üretim, tedarik, dağıtım ve satış kısmında da çeşitli ayrışmalara yol açmıştır. Böylelikle tüketim tamamıyla sosyolojik bir perspektifle okunması gereken bir olgu haline bürünmüştür.

Tüketimin ortaya çıkışı tarihsel olarak her ne kadar oldukça eski dönemlere dayanıyor olsa da Batılı anlamda tüketim toplumunun ortaya çıkışı Fransız ve Sanayi Devrimlerinin ardından gerçekleşmiştir. Sanayi Devrimi ile başlayan makineleşmenin de artmasıyla birlikte kapitalist sistem, tüketimin yolunu açan baş etken olmuştur. Ortaya çıkan kapitalist sistemin yapısı gereği mal-sermaye-emek akışını sınırlandırmaktadır. Sistem sonsuz sermaye ve üretim üzerine kurulmuştur. Sonuç olarak seri üretime bağlı olarak tüketim artışı yaşanması ile toplumsal araştırmaların yanında tüketim toplumu araştırmalarının da ortaya çıkmasına zemin

hazırlanmıştır (Tatar 2020: 31). Kitle toplumunda üretim döngüsünün sürdürülebilmesi için tüketim hareketlerinin devamlılığı beklenmektedir. Zamanla bireysel anlamda varsılığın çoğalması ve piyasa koşullarının da etkisiyle tüketim hareketleri daha yoğun olarak yaşanmıştır. Bunun yanında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, I. ve II. Dünya Savaşı, 1970'ler ve sonrasında derinden etkileyen petrol krizi gibi sosyolojik olgular neo-liberal politikalar ekseninde tartışılmayı gerekli hale getirmiştir.

Weber'in bahsettiği Protestan ahlakının temeli olan çalışarak birikim yapmanın kutsal sayıldığı anlayıştan kopulmuş, insanlar artık birikim ve tasarruf yapmaktan çok tüketme yolunu tercih eder hale gelmiştir. İnsanların, boş vakitlerini kentlerde sayısı her geçen gün artan alışveriş merkezlerinde tükettiği ürünler ile kimlik edinmeye dair yönelimi egemen kılması söz konusudur (Urry 2018: 313). Tüketici hareketlerinin yaygınlık kazanması, toplumsal değişimlerin yanı sıra modanın da varsıllara hitap eden bir şey olmaktan çıkmış ve bireylerin benliklerinin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla sosyal ve kültürel bir boyut kazanmasıyla tüketim, bireylerin statü kazanmak için yapmakta olduğu bir eylem haline gelmiştir. Bunun yanında günümüz toplumunda insanların ne ürettiği veya ne düşünmekte olduğu önemsizleşirken, asıl önemli olan şey tüketilen ürünler ve giyilen marka kıyafetlerle elde edilen geçici imajların sunumuyla tanımlanması olmuştur.

Marx'ın üzerinde durduğu malların değişim değeri artık önemini kaybederek gösterge değerlerin önemi artmıştır. Bunun yanında kapitalistlerin kâr elde etmek için işçileri sömürdüğü bir sistemden, insanları tüketime yönlendiren ve koşullandırarak sömüren bir sisteme geçilmiştir (Fromm 1996: 14-41). Tüketimin hem oldukça kısa sürede gerçekleşmesi, hem de piyasada satılmasına tanık olunmaktadır. Tüketim toplumunun bireyleri, Bauman'ın (1999: 43) aktarımıyla "*tez canlı, huzursuz, kolay heyecana kapılıp yine kolaylıkla ilgileri dağıldığında*" indirimlere, hızlı değişen moda uyararak yaşayanlardan oluşmaktadır. İşçi sınıfı da boş vakitlerinde kültürel faaliyetlere katılacak zamanı ve ekonomik gücü bulunamamakla birlikte ilgisini giyim sektöründe tüketici olmaya yöneltmektedir. Böylelikle satın alınan ürün ile geçici bir mutluluk elde edebilme yoluna gidilmektedir. Ancak bir mavi yakalının daha fazla tüketim yapabilmek adına uzun mesai saatleri boyunca çalışması gerekmektedir ki haliyle emeği de sömürülmektedir. Bireylerin bu yoğunluğunu, çalışma stresini, mutsuzluğunu ortadan kaldırmasının bir yolu olarak görülen tüketim faaliyetleri, beraberinde tüketimin değerlerini de değişime uğratmıştır. Bu durumda psikolojik, toplumsal ve kültürel boyutlar etrafında tüketim de etkilenmektedir. Bu etkilerden biri de sınıfsal eşitsizliği körüklemesi ve ayrışmalara neden

olmasıdır. Tüketimin etkilerini görebilmek için üretimin gerçekleşme aşamasına, dağıtım ve satışa bakılması gerekmektedir.

Kapitalizm sadece bir maddi ilişkiler ağı üzerinden tanımlanamamalıdır. Appleby'ın da vurguladığı gibi kapitalizm davranışlar ve alışkanlıklar üzerinden de açıklanabilir (2012: 24). Davranışlar ve insan ilişkileri bağı sonucu ortaya çıkabilen kapitalist sistem, toplumsal bir üretim halini almaktadır. Böylelikle temel odağın üretimden çok tüketime geçtiği, kapitalizmin ise altın çağını yaşadığı yıllar olarak bilinen 1970'li yılların ardından, tüketimin etkileri '*toplumsal yıkımlar*'a yol açmıştır. Bu tüketimin kültür boyutu incelemesi ile birlikte Eleştirel Teorilerin var olmasının önemi de artmıştır.

Frankfurt Okulu teorisyenleri ile geliştirilen ve Eleştirel Teorinin en etkili olduğu alan olarak bilinen Adorno ve Horkheimer'in yapmış olduğu kültür endüstrisi eleştirisi, kitlelerin kapitalizm içinde yanıltmalarla ve vaatlerle nasıl aldatıldıklarının eleştirel bir portresini çizmeye çalışmaktadır (Küçükcan 2002: 10). Statü ve kişilerin tüketim alışkanlıkları arasındaki bağ, sınıfsal ayrışmanın temel noktasını oluşturan öğelerden oluşmaktadır. Bu kültürün üst ve alt sınıfın arasındaki uçurumu körüklediği de bilinmektedir. Tüketmeden var olmaya çalışmak aslında bir çeşit dışlanma nedenidir. Tüketimi rıza yolu ile bireylere aşıl原因an kültür endüstrisi, her geçen gün ortaya çıkardığı yeni söylemler ile ayrışmayı yeniden üretmektedir.

Toplumda herkesin alım gücüne uygun ürünler üretilmeye başlanması, orta ve üst sınıf arasındaki farkı esas olarak markaların inisiyatifine bırakır hale gelmiştir. Ürünün bir süre sonra ise piyasaya imitasyonu çıkmaktadır. Alt sınıfın ise bu imitasyon ürünü kullanarak o sınıfa ait olma arzusunu hissetmesi söz konusu olsa da bu arzuya ulaşması tam anlamıyla gerçekleşmemektedir.

Tüketim faaliyetleri İskandinav ve 3. Dünya ülkeleri arasında fark yaratmaktadır. Gelişmiş ülkeler tüketim çılgınlığı içerisindeyken, azgelişmiş ülkeler tüketmekten çok üretmek ile meşgul olmaktadır. Bauman, 3. Dünya ülkelerinde görülen tüketim toplumundaki yoksulluğu normal düzeyde olan insanî gereksinimlerden eksik kalma ve toplumda mutlu bir hayat sürebilmek için bütün imkânlardan mahrum kalma durumu (1999:60) olarak tanımlamaktadır. Mevcut olan toplum sürekli tüketimin yapıldığı bir toplum olmaktadır yoksullar bu tüketim imkânlarından geri kalmaktadırlar. Tüketim toplumunda mutlu bir yaşam sürmek ise daima yeni şeylere sahip olunduğu, sıkıntıdan ve doyumdan uzak kalındığı takdirde gerçekleşir. Bauman'ın tanımladığı "*tüketim toplumunda yaşayan yoksullar, mutlu bir yaşam bir kenara, normal düzeyde yaşama imkânlarına dahi sahip olamayan insanlar olmaktadır*"

görüşü hızlı moda akımının yaygınlık kazandığı bu toplumda sadece kıyafetlerin üreticisi olarak kalabildiklerini göstermektedir. Bundan dolayı yoksullar yeterli tüketimi gerçekleştiremedikleri için özellikle kapitalist emek piyasası tarafından “*yetersiz, kusurlu, arızalı*” olarak tanımlanmaktadır (Bauman 1999: 60-61).

Altındal’ın da belirtmiş olduğu gibi “azgelişmiş ülkeler, kapitalizmin hegemonik merkezleri tarafından etkilenmektedir. Süreç boyunca sahip olabildikleri düşük artışlar sebebiyle de kalkınma sürecinde gelişmiş ülkelerle aralarında büyük uçurumlar bulunmaktadır. Ekonomik farkın yok olması gerekirken büyümesi nedeniyle her yıl geride kalmaya da devam etmektedirler” (2020a: 2203). Bunun sonucu da eşitsizliklerin ve ayrışmaların sıklıkla hemen hemen her alanda rastlanması olasıdır. Özellikle belgeselde ele alınan üretim merkezleri ve tüketim merkezleri olarak gelişmiş ve azgelişmiş ülke ayrımının belirgin olması Altındal’ın bu söyledikleri ile kesişir yöndedir. Aynı toplum içinde de sınıf farklılıklarını belirgin hale getiren tüketim, sınıf içinde yaşam standartlarını göstergeleşmiş değer haline getirmiştir (Baudrillard 2018). Bourdieu da (2010) Baudrillard ile benzer görüşü paylaşarak sınıflar arasındaki ilişkileri gücün ve hiyerarşik sistemin şekillendirmiş olduğu alanların belirlediği vurgusunu yapmaktadır. Sermaye dağılımı ise bu gücün kimde olduğu ile belirlenmektedir. Ekonomik sermaye başta olmak üzere sosyal ve kültürel sermayenin aynı toplum içerisinde sınıfsal ilişkilerde özellikle belirleyici rol üstlendiği bir gerçektir.

Tüketimin bu ayrıştırıcı yönünden en fazla etkilenenler arasında da kırılgan gruplar yer almaktadır. Herhangi bir geliri bulunmayıp, sağlıklı bir bedenden yoksun olan, ülkenin sınırları içinde azınlık konumunda bulunan gruplar kırılgan olarak nitelendirilirken aynı zamanda ötekileştirilen gruplar da olmaktadır (Altındal 2020c: 134). Kırılgan grup, asıl olarak “insan hakları hukukunun pratiği aracılığıyla literatüre girmiştir. Yaş, cinsiyet, etnisite, azınlık olma durumu ve sağlık durumu, özgürlükten mahrum bırakılma hali gibi durumların insan hakları hukuku kapsamında” (Marowa 2003: 140) tanımlanmaktadır. Kırılgan grup tanımının içerisinde yer almakta olan çocuk ve kadın işçilerin sayısının en fazla olduğu sektörlerden tekstil ve moda sektörü, aynı zamanda hak ihlallerinin yaşandığı ve işçilerin ucuz emek olarak görüldüğü alanların da başında gelmektedir. Tekstil ve moda, özellikle erkek çalışanlar tarafından maruz kalınan tahakkümün ve işten atılma tehdidiyle seslerini duyuramamalarından kaynaklı sorunların yaşandığı; işverenlerin kadınların ve çocukların bu sessizliğinden, itaatkârlığından faydalandığı kapkaranlık bir sektör haline de gelebilmektedir. Dolayısıyla kadınların ve çocukların özellikle yoksulluk içerisinde yer almaları sonucu tüketimin ayrıştırıcı yönünden doğrudan etkilenmeleri çok daha yüksek düzeydedir.

Tüketimin en sık yaşandığı hazır giyim sektöründe hammaddenin, enerji ve işgücünün maliyetli olması gelişmiş ülkelerin üretimlerini az gelişmiş ülkelere kaydırmasına yol açmıştır. Baudrillard'a (2018) göre de kapitalizm ile büyüme ideolojisi içine giren bütün toplumlar bir yarış halindedir ve toplumsal eşitsizliklerin büyüme ile giderilebileceği düşüncesi pompalanırken asıl gerçek, makasın arasının çok daha fazla açılmasına dairdir.

Tüketimin Ayrıştırıcı Yönüne Karşı Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Kalkınma sadece ekonomik olarak diğer ülkelerden ileri olmakla değil, fırsat eşitliğinin uygulandığı, sosyal politikaların sosyal adalet içerisinde gerçekleştiği, toplumsal yönden de kalkınmanın sağlanabildiği topyekûn bir süreçtir. Sağlık, eğitim, ulaşım başta olmak üzere temel haklara erişimin yetersizliği ve güçlüğü orada sosyal politikanın etkisinin düşük olduğunu ve açıkça uygulanmadığını gösterir. Sosyal politikaların sosyal adalet ilkesi etrafında gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda 2015 yılında kabul edilip 2030 yılına kadar sürmesi beklenen *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının* gerçekleştirilebilmesi için ekonomik, toplumsal ve çevresel olarak üç alanda da düzenlemeler yapılmıştır (UNDP Erişim: 25.11.2021). Bu düzenlemeler belirlenen amaçlar dâhilinde her sektöre ve alana uygulanabilir olması önem taşımaktadır. Bu alanlardan biri de tüketimin artışında en göze çarpan olgu olan modadır.

Moda, hızlı moda akımının artış gösterdiği 1990-2000 yıllarla beraber değişim göstermiştir. Çevresel, ekonomik ve toplumsal olarak artık daha yıkıcı belirtiler ortaya konmaya başlamıştır. Bu yıkıcı yanların yapıcı hale getirilebilmesi için modada da sürdürülebilirlik adeta zorunluluk haline gelmiştir. Sürdürülebilirlik kavramının içinin boşaltılıp sadece kâr odaklı hareket eden pek çok marka halen bulunmakla birlikte anlayıştaki değişim bütünüyle söz konusu ol(a)mamıştır. Markaların inisiyatifine bırakılan tüm süreçlerde yol açtıkları zararlara bakıldığında dünyanın yeni vizyonu *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*'nın ihlal edilip uygulanmadığı görülür. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları; Yoksulluğa Son, Açlığa Son, Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam, Nitelikli Eğitim, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Temiz Su ve Sanitasyon, Erişilebilir ve Temiz Enerji, İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme, Sanayi Yenilikçilik ve Altyapı, Eşitsizliklerin Azaltılması, Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar, Sorumlu Üretim ve Tüketim, İklim Eylemi, Sudaki Yaşam, Karasal Yaşam, Barış Adalet ve Güçlü Kurumlar ile Amaçlar İçin Ortaklıklar olmaktadır. Belgesel içerisinde temel alınan '*İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme*' amacı; çocuklar için uygun yaşa (18) gelene kadar çocuk işçi olarak çalıştırılmamasıyla, yetişkinler için aile üyelerinin ve kendisinin

ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde maaşa/ücrete sahip olabilmesiyle, yaşlılar için yaşanabilir düzeyde emekli gelirlerinin olmasıyla, kadın çalışanlar için ise insana yakışır iş tanımı ucuz işgücü olarak görülüp saatlerce çalıştırılmadan eşit ücretler alabilmesiyle ve aynı zamanda işyerinde kadın oldukları için mobbinge uğramamalarıyla nitelendirilmektedir (Erdut 2003: 148). İşçilerin tekstil fabrikalarında çalışma koşullarına bakıldığında ise durum yukarıda yazılanlarla tam aksi şekilde cereyan etmektedir. Tekstil fabrikalarında, insanî bir yaşam için yetersiz ücret alınması, kadınların mobbinge, erkek tahakkümüne maruz kalarak, hak arayışlarında şiddetle karşılaşmaları, çocuk işçilerin sayısının yaygınlığı, fason iş doğrultusunda uzun ve esnek çalışma saatleri gibi durumlar görülebilmektedir. Bu nedenle moda ve tekstil sektörü için belgesel içerisinde 8. Amacın uygulanması zaruri hale gelmiştir.

Az gelişmiş ülkelerde ve bu ülkelerde bulunan gecekondularda yaşayan insanlar için temel ihtiyaçlar Altındal'a göre "bundan sonra sadece su, yiyecek, giyim, barınma yeri değil, sağlık, eğitim, siyasi katılım ve kamusal alandaki yaşama katılım, güvenlik ve saygınlık kriterlerini de kapsamaktadır" (2020a: 2203). Bu temel ihtiyaçları dahi karşılamakta güçlük çeken az gelişmiş ülkelerde tekstil ve moda sektöründe çalışmakta olan işçilerin ücretleri ILO'ya göre "küresel ortalama ücretlere göre %35 daha düşüktür ve Bangladeş, Hindistan, Pakistan, Kamboçya ve Sri Lanka gibi üretici ülkelerde en düşük asgari ücret uygulanmaktadır" (ILO 2014: 16-17). Bu şekilde kırılğan gruplar içinde yer alan çocuk ve kadın tekstil işçilerinin de yoksulluklarının yeniden üretildiği açıkça görülmektedir.

Endüstriyel su kirliliğinin tahmini %17-20'sini tekstil boyama ve işlemede kullanılan sentetik kimyasallar kaynaklıdır (Ditty 2015: 12). Bunun yanında kıyafetlerde tercih edilen "sentetik liflerin üretimi çevreye zarar vermesiyle birlikte doğada yok olması 30-40 yıl sürmektedir" (Gürcüm ve Yüksel 2012: 49). Sudaki yaşamın, karasal yaşamın, iklim eylemlerinin hızlı moda sektörünün getirisi ile bozulduğu da bir gerçektir. Bu gerçekler sadece bu alanlar ile sınırlı kalmayarak; insan hakları, çevre ve işçi hakları alanına da kaymaktadır. İş kazaları, çocukların çalışması sonucu eğitim olanaklarından geri kalması, kadınların eşit fırsatlara sahip olamaması, sorumlu üretimin ve tüketimin gerçekleştirilememesi, eşitsizliklerin tam anlamıyla önüne geçilememesi, insana yakışır bir iş ve büyümenin sağlanamaması gibi daha pek çok hak ihlalleriyle beraber tüketimin sınır tanımadan yaşanmasına tanık olunmaktadır.

Madalyonun Diğer Yüzünün “*The True Cost*” Belgeseli Üzerinden İrdelenmesi

Diken ve Laustsen’a göre sinema günümüzde toplumdaki tüm sorunlara karşı farkındalıklara sahip olmaya yönelik fikir ve bilgilerin yaygınlık kazanması açısından en etkin alanlardan biridir (2019: 23). Bu çalışmada ise toplum da bilinçsiz tüketim alışkanlıklarının yol açtığı sonuçların ele alındığı “*The True Cost*” belgesel filminin kalkınma ile ilişkisini irdeleyebilmek ve tüketiminin günümüzdeki kapitalist sistem içerisindeki konumunu açıklayabilmek amacıyla sosyolojik bir perspektifle analiz yapılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak analizin yöntem kısmı hakkında bilgi verilecektir. Ardından 2015 yılında yayımlanan “*The True Cost*” belgesel filminin yönetmeni ve senaristi olan Andrew Morgan hakkında kısaca bilgi verilip, belgeselin yapısı üzerine durulacaktır. Beraberinde filmin akışı, karakterler ve mekânlar üzerinden sosyolojik okuma yapıp eleştirel söylem analizi yöntemi temel alınarak belirlenen imge, metafor ve dikotomiler tüketimin günümüzdeki çizmiş olduğu karanlık ve kirli fotoğrafı ile aktarılacaktır.

Yöntem

Bu çalışmanın teorik çerçevesinin çizilmesinde belirlenen konuya ve amaca uygun olarak literatür taraması yapıp veriler yansıtılmıştır. Aynı zamanda daha önce yapılmış olan sinema sosyolojisi ve tüketim sosyolojisi alanındaki çalışmalardan da faydalanılmıştır. Çalışma literatüre ve olgulara uygun olması nedeniyle nitel araştırma yöntemi çerçevesinde ele alınmıştır.

Nitel araştırma, karmaşık bağlamların ve ayrıntıların net bir şekilde idrak edilebilmesini sağlamaktadır (Mason’dan aktaran Kuş 2003). Kuş’a göre de “nitel araştırmalarda derine gidilerek, yüzeyin altındakini çıkarmak esastır” (Kuş 2003: 78). Bunun yanında nitel araştırma yöntemi yorumlama yapılabilmeye de daha elverişli olmaktadır. Nitel araştırma, yapısı ve yöntemi itibariyle toplumsal araştırmalarda kullanılan en uygun yöntemdir. Kültürel özellikler bir yana toplum içerisinde farklılaşan bakış açılarını gözler önüne serer. Genel itibariyle nitel analiz, toplumu sorun edinir ve bu yönde teknikler geliştirir (Keith 2016: 118).

Nitel analizlerde kavramların iyi derecede anlaşılabilmesi adına önem verilen üç nokta bulunmaktadır. Bunlar; Betimleme, Analiz ve Yorumlama olmaktadır. Betimleme, araştırmanın konusuna uygun olarak sorulan soruların, alınan yanıtların, çalışma sırasında ortaya koyulan bulguların ‘ne’ olduğuna yönelik belirlemedir (Yıldırım ve Şimşek 2000). Aynı zamanda incelenen çevrenin ve kişilerin de analizini yapmada kolaylık sağlar niteliktedir (Kuş 2003: 83).

İkinci önemli husus olan Analiz kısmında ise, direkt bakıldığında verilerde görülemeyen konular arasında bir anlam ilişkisi saptanması ve ‘neden’, ‘nasıl’ sorularının sorulabilmesini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek 2000: 156). Üçüncüsü ise Yorumlama kısmı olmaktadır. Bu kısım veri analizi sırasında asıl olarak anlamın görünür kılındığı kısımdır. Araştırma sonucu elde edilen bulgular kendi içerisinde yorumlanabilir ve sahip olduğu anlam belirginleştirilebilir (Yıldırım ve Şimşek 2000). Nitel araştırma yöntemleri içerisinde bulunan eleştirel söylem analizi yöntemi bu çalışmada temel alınmış ve bu çalışma için en uygun yöntem olarak belirlenmiştir.

Nitel araştırmalarda eleştirel söylem analizi yöntemi, elde edilen “metinsel ve görsel verilerin analiz edilmesinin yanında verilerin belirli bir disiplin çerçevesinde toparlanması, araştırma verilerinde elde edilen bulguların çözümlenmesi kısmında detaylı bir şekilde analiz edilebilmesi ile bu bulguların objektif bir biçimde çözümlenmesi aşamalarından oluşmaktadır” (Creswell 2013: 179). Bu nedenle nitel çalışmalarda eleştirel söylem analizi kullanımı oldukça yaygındır. Bu alanda çalışmalar yapmış önemli bir isim Van Dijk’tır.

Bu çalışma için eleştirel söylem analizi esas alınışının temel nedeni, “sosyal güç istismarı, baskınlık ve eşitsizliğin sosyal ve politik bağlamda metin ve konuşmalarla yeniden üretilmesi ve karşı koyulması yöntemini inceleyen bir tür söylem analitik araştırma” (Van Dijk 2001: 352) olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada da eşitsizliğin oluşmasında baş etkenlerden biri olan hızlı moda akımı, bilinçsiz tüketim alışkanlıkları ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını yok sayarak sınıfsal eşitsizliği yeniden üreten tüketim sisteminin ele alınması söz konusudur. Eleştirel söylem analizi de sosyal eşitsizliğin çözümlenmesinde etkin rol oynamasıyla ön plana çıkmaktadır.

Van Dijk’a göre ideoloji, bilişsel modeller ile birlikte belirip gündelik yaşamı temsil etmektedir. Böylelikle toplumsal temsilleri yapılandırmaktadır. Söylem, temsil sistemin yanında küçük parçalar halinde vurgulanarak meydana gelir. Göstergeler söylemi oluşturur ve kitle iletişim araçları yoluyla da ideoloji yaygınlık kazanır. Bu şekilde söylem üretilirken evren, görseller, yazılı olan medyalar ve işitsel medyalardan oluşur. Her nesne de bu noktada ideolojik bir anlam taşır (Van Dijk 2015: 45).

Van Dijk, söylemin analiz edilebilmesi için makro ve mikro olmak üzere iki yapı kısmına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Çünkü söylem, toplumsal yapı içerisinde makro ve mikro yapılardan oluşur. Bunlar kurumsal ilişkiler olabilirken bireysel ilişkiler de olabilmektedir. Çalışmalarda da bu iki düzeyin bir araya getirilerek incelenmesi gerekir (Van

Dijk 2015: 40). “Dil kullanımı, söylem, sözlü etkileşim ve iletişim, sosyal düzenin mikro düzeyine aittir. Gruplar arasındaki güç, egemenlik ve eşitsizlik analizin temel düzeyine ait terimlerdir. Eleştirel Söylem Analizinin, sosyolojide yapısal ayrımlardan mikro ve makro yaklaşımlar arasında doğan boşlukta köprü kurması gerekir” (Van Dijk 2001: 354). Van Dijk’ın yapmış olduğu bu açıklamaya göre de mikro yapılar içerisinde “metnin sesleri, sözcükleri, cümle yapıları ve anlamları”, makro yapılar içerisinde de “metnin teması, tematik yapısı ve konusu gibi söylemin bütün boyutları ele alınmaktadır” (Devran 2010: 64).

Bu çalışmada da yöntem olarak, araştırma konusuna uygun olmakla birlikte nitel veri analizinin bir türü olan eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Sinemada da nesnelere film içerisinde öyküleme yapılırken sembolik ve anlamlı bir bütün olacak şekilde oluşturulmaktadır. Çünkü sinema, toplumun düşünce ve hareketlerinde yönlendirme yapabilecek anlamlar inşa etmektedir. Bu çalışmada da eleştirel söylem analizi ile belgesel içerisindeki söylemler analiz edilerek bulgular sosyolojik perspektif ekseninde sunulmuştur.

Eleştirel söylem analizine uygun olarak seçilen ve bu çalışmada incelemesi sunulacak olan belgesel film 2015 yapımı “*The True Cost*”tur. Analiz için ilk olarak belgesele dair sosyolojik olgular temelinde okuma yapılmıştır. Belgesel içerisinde yer alan karşıt görüşler ve açıkça dillendirilen vurgular temel alınmıştır. Ardından elde edilen bulgular ekseninde veriler sunulmuştur.

Çalışmada öncelikle belgesel film hakkında genel bilgiler sunularak filmin künyesi ve filmin yönetmeni hakkında bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında film akışı ve karakterler analiz edilmiştir. Bir sonraki kısımda mekân analizi yer almaktadır. Burada belgeselde yer alan pek çok ülkenin yanında daha dikkat çeken noktalardan oluşan kentler seçilerek incelenmiştir. Ardından belgesel filmin daha iyi anlaşılır kılınması için İmgeler başlığı altında; Güneş, Ruj ve Su olmak üzere üç imge açıklaması yapılmıştır. Belgesel içerisinde yer alan metaforlar; Ayakkabı, Toprak, Kamyonet-Koyun, Kan, ‘Gri’ Yaşamlar olarak belgesel ile bağlantısı kurulup sosyolojik anlamı sunulmaya çalışılmıştır. Daha sonra bir diğer önemli kısım olan Dikotomilerde; ‘Meta-Meta Fetişizmi, Sus(ma) ve Sus(turulma), Farkındalık/Farklılık Savunucuları, Makine-Makineleşen Emek’ olmak üzere dört başlığa yer verilmiştir. Son olarak Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları etrafında belgesel filmin önemi vurgulanmış ve sonuç kısmında sosyolojik analizi yapılarak tüketimin kirli görünümü eleştirel bakış etrafında aktarılmıştır.

Belgesel Filmin Yönetmen ve Senaristi Andrew Morgan

Yapımcı, yönetmen, senarist ve besteci olarak dört farklı kimliğe bürünen Andrew Morgan, “*The True Cost*” belgesel filminin yönetmenliğini ve senaristliğini yapmıştır. Daha önce on altı kez film yönetmenliği yapmış olmasına karşın senaristliğini üstlendiği ilk çalışması olması bakımından dikkat çekmektedir. “*The True Cost*” ilk olarak Cannes Film Festivali’nde gösterime girmiş ardından ABD’de sinemalarda gösterime girmiştir. Aynı zamanda Morgan’ın ortaya koyduğu bu belgesel film on dokuz farklı dile çevrilerek dünya genelinde büyük oranda yankı uyandırmıştır.

Belgesel Filmin Yapısı

Sinema filmlerinde kameranın her çektiği sahne bir anlam ifade ederken, aynı zamanda kameranın çektiği görüntünün izleyiciye sunulma tarzı ve biçimi de farklı anlamlar içerebilmektedir. Filmin yönetmeni ise bu çekilen görüntüleri sıralı şekilde veya vurgulanması gereken noktada sunarak anlamını genişletmektedir. Belgesel incelendiğinde de bir sahnede İskandinav ülkelerinde çalışan beyaz yakalı bir çalışanın şık görünümüyle alışveriş merkezinde yaptığı alışveriş gösterilirken diğer yanda ise hemen ardından 3. Dünya ülkelerinde tekstil ve hazır giyim sektöründe çalışan işçilerin çalışma koşulları sunulmaktadır. Bu dikotomi ile izleyiciye asıl verilmek istenen hızlı moda akımının görünen ve görünmeyen boyutu perde arkasından perde önüne taşınmaktadır. “*The True Cost*” belgesel filminin yapısına bakıldığında 2010 yılından sonra etkisini arttıran interaktif belgesel yapısından öte geleneksel yöntemlerle çekilmiş bir belgesel olduğu görülmektedir.

Belgesel film çeşitlerinden ise toplumsal belgesel kategorisine girmektedir. Bir üst ses ve anlatıcının yer aldığı belgeselde verilen görüntüler sıralı ve anlamlı bir bütün halinde sunulmuştur. Belgesel içinde reklamların, haber bültenlerinin, fotoğrafların, animasyonların, röportajların yer aldığı melez bir yapı olduğu görülmektedir. Alanında farklı alanlardaki uzmanların röportajlarının yanı sıra işçilerin ve işverenlerin hayat öykülerine de yer verilmiştir. Bu yaşam öyküleri anlatıcı yönetmen tarzıyla ve iç konuşmalarla şekillenerek yorumlanmıştır.

Belgesel Filmin Akışı

Belgesel ilk olarak yönetmenin “*Bu Bir Giyim Hikâyesi*” nitelemesiyle başlamaktadır. Bu sözüyle belgesel boyunca anlatılmak istenen; giysilerin geçtiği yollar, dünyanın dört bir yanından ülkeler ele alınarak üretim, tedarik, ham madde, tüketim ve sonrasında geçtiği tüm aşamalarda ne etkiler yarattığı ile geride neler bıraktığının aktarılmasıdır. Gücü elinde bulunduranların ve yoksulluğa mahkûm olanların karşıtlığı, doymak bilmeyen tüketim

toplumunun ve hayatta kalabilmek adına bu koşullara boyun eğen yoksul toplumların hikâyesidir.

Morgan, giyilen kıyafetlerin gerçek bedelini kimlerin ödediğini ortaya koymak için bir kıyafet üretiminde var olan tedarik zincirinin en alt basamağından başlayarak pamuk tarlalarına, tohum ve ilaç kullanımına kadar geniş bir yelpazede konunun ciddiyetine dikkat çekmiştir. Ardından üretim aşamasında tekstil fabrikalarının yer aldığı ülkeleri ziyaret edip, Kamboçya ve Bangladeş'te yaşanan tekstil facialarını, işçilerin durumlarını ve yaşamlarını konu edinmiştir. Kullanılan kimyasallar ve zararlı atıklardan zarar görüp çeşitli hastalıklara sahip olan bireyleri, iş kazasında bir uzvunu kaybeden, yaralanan ve hayata tam katılamayan işçileri, düşük ücretlerle geçinmeye çalışan yoksul kadınlar, çalışan çocuk işçiler yani kısaca buradaki kırılgan gruplar tasvir edilmiştir. Çünkü Altındal'a göre de kırılgan gruplar "gelirden yoksun, temel iktidarı elinde bulunduran erk'ek olmayan, genç ve sağlam ideal sağlık bedeninden yoksun ve ülke içinde azınlık olarak tanımlanan gruplar olmaktadır. Aynı zamanda da adeta paspas/bozuk para gibi değer kaybına uğrayan öznelerin hikâyelerini konu edinmektedir" (Altındal 2020c: 134).

Moda üzerinde araştırmalar yapan gazeteci Lucy Siegle'nin belgeselin 13. dakikasında sormuş olduğu "Bu kadar doymak bilmeyen bir sektör, bir avuç insan için bu kadar büyük kâr elde ediyorsa nasıl oluyor da milyonlarca işçisini destekleyemiyor, neden onların güvenliğini sağlayamıyor?" Sorusu ile belgesel boyunca temel derdin yani gerçek bedelin ne olduğunun yanıtı aranmaktadır. Maliyeti azaltmaya giden fabrikalarda iş güvenliği görmezden gelinerek işçilerin hayatı tehlikeye atılmaktadır. Bu, Bangladeş'te meydana gelen tekstil sektörünün en büyük faciası olarak nitelendirilen *Rana Plaza*'nın çökmesi örneğinde görülmektedir. Fabrikada çalışan işçilerin çatlaklar ve kırıkları fark ederek o gün binaya girmek istememelerine rağmen işten çıkarılma tehdidi ile çalışmaya zorlanmaları sonucunda aynı gün fabrika ortadan kalkmıştır. Bina içerisinde binlerce çalışan yaralanırken 1137 işçinin ise kumaş parçaları arasında cansız bedenlerine ulaşılmıştır. Modacıların ve kapitalist sistemin çarklarının gereklerini acımasızca yaşayan ve yaşatan tekstil sektörü marka liderlerinin işçi hakları ihlallerine, çevreye ve topluma verilen çeşitli zararlara nasıl göz yumdukları röportajlar ile sunulmaktadır. Bunlara karşılık belgesel içinde bu görüşlerin karşısında neler yapılabileceğini anlatan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları doğrultusunda, üretim esnasında her işlemin adil şekilde yürütülmesini yani *adil ticareti* esas alarak hareket eden modacıların görüşlerine de yer verilmiştir. Bunun yanında işçilerin hak arayışları ile oluşturdukları eylemlerde bastırılma biçimleri ile şiddet en pür haliyle izleyiciye aktarılmıştır.

Karakterler

Belgeselde Lucy Siegle, Stella McCartney, Livia Firth, Safia Minney, Orsola De Castro ve Larhea Pepper ana konuşmacı konumundadırlar. Bunun yanında çevreciler, hazır giyim işçileri, fabrika sahipleri ve *adil ticaret* şirketlerini destekleyen ve sürdürülebilir giyim üretimini teşvik eden insanlar da dâhil olmak üzere moda endüstrisinin farklı aktörleri ve etkileycileri ile de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Filmde yer alan diğer bazı kişiler arasında ekonomist Richard D. Wolff, John Hope ve çevreci Vandana Shiva da yer almaktadır. Filmde ayrıca Texas Tech Üniversitesi Serbest Pazar Enstitüsü Müdürü Benjamin Powell ve moda markası *Joe Fresh*'in eski kaynak yöneticisi Kate Ball-Young gibi düşük maliyetli fiyatları savunan karşıt görüşlere sahip insanlar da izleyiciye farklı bir bakış açısını göstermek amacıyla aktarılmıştır. Bunun yanında fabrika çalışanlarının, Doktor Araştırmacılarının, Psikoloji Profesörlerinin, ekonomistlerin ve yazarların da röportajları bulunmaktadır. Ancak karakter analizi başlığı altında yalnızca belgeselde özellikle görüşleri vurgulanmış olan kişilere yer verilmiştir.

Karakterler arasında öne çıkan Shima Akhter ile yapılan görüşmelerde, yaşam koşulları ve sözleriyle izleyiciye etkili mesajlar iletilmektedir. Tutunacağı bir iş olarak gördüğü tekstil fabrikasına girebilmek için 12 yaşında dikiş dikmeyi öğrenen Akhter, tekstil sektöründe çalışan %85'inin kadınlardan oluştuğu bir tekstil fabrikasında çalışmaktadır. O, işverenler tarafından eril tahakküme maruz kalarak, emeklerinin değersiz görüldüğü bir ortamda gerek sözel gerekse fiziki olarak şiddetin her boyutuna maruz kalan kadınlardan biridir. Kızı Nadia ile Bangladeş'te yaşam standartlarının altında aldığı ücretle hayatta kalmaya çalışmaktadır. Ayrıca Akhter, uzun süreler boyunca çalışmak zorunda olduğu için kızına bakacak vakti bulamamaktadır. Bu nedenle tek seçeneği kızını kimyasalların ve yüksek sıcaklığın olduğu olumsuz koşulları barındıran fabrikaya götürmek iken bu duruma razı olamayarak yılda bir ya da iki kere görebileceğini göze alıp annesinin ve babasının yaşadığı köyüne göndermektedir. Toplumun dayattığı eril rol kalıpları kızına annesi bakması gerektiği yönünde olmaktadır; ancak çocukların bakımı sadece kadına atfedilen bir görev değildir. Bu sebeple eril rol kalıpları içerisinde Shima'nın kızından ayrılırken yaşadığı üzüntü ve kendisini suçlu görmesi cinsiyetçi yapıdan kaynaklanmaktadır.

Belgesel filmde diğer dikkat çeken nokta ise gazeteci ve yazar olan Lucy Siegle olup, on yılı aşkın süredir moda sektörünün toplumsal ve çevresel boyutu üzerinde çalışmasıdır. Siegle, kendisini tüketim konusunda farkındalığı oluşana kadar sürekli alışveriş yapmasına rağmen yine de giyecek hiçbir şeyi olmadığını düşünen biri olarak tanıtmaktadır. Ardından ise

sürdürülebilirlik alanında çalışmaları ile adından söz ettirmektedir. Buna karşın Texas Tech Üniversitesi Serbest Pazar Enstitüsü Müdürü Benjamin Powell'ın belgesel içerisinde röportajına da yer verilmiştir. Röportajda kapitalist bir anlayışla, işçilerin zaten sektörde çocuk işçilerin sayısının çokluğuna, iş kazalarına dair herhangi bir önlemin alınmadığına, düşük ücretlere ve uzun mesai saatlerine dikkat çekmiştir. Powell, bu olumsuz koşullara karşın işçilerin bu işleri tercih etmelerini de söylemiştir.

Benzer görüşe sahip bir diğer kişi ise moda markası olan *Joe Fresh*'in eski kaynak yöneticisi Kate Ball-Young'tır. İşçilerin bu koşullarda bir ömür geçirmesinin onu rahatsız etmediğini; '*Daha da kötü koşullarda çalışabilirlerdi*', '*Terziliğin, dikiş dikmenin zararlı bir yönü yok*' diyerek kâr odaklı bakış açısına sahip olduğu ortaya koymaktadır. Belgesel film içerisinde belirtmiş olduğu fikirleriyle öne çıkan Safia Minney de önemli bir etki yaratmaktadır. Kurucusu olduğu Çin'de bulunan *People Tree* markası giyim şirketi ve fuarları ile sürdürülebilir moda yanlısı ve *adil ticareti* savunan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer modacıların aksine işçisine değer veren, kibar davranan, hiyerarşi ve emek sömürsünü uygulayan patron davranışından çok onlara yol gösterici olan ve kalkınmayı önceleyen profil sunmaktadır. Minney, sürecin her aşamasına hâkim olarak daima işçilerin yanlarında olabilmeyi amaç edinerek çalışmaktadır. Bu özelliği dayanışmayı benimseyen bir karakter olarak diğer kişilerden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sürdürülebilir moda tasarımcısı olan Stella McCartney de diğer modacılar arasında tasarladığı ürünlere sadece bir kumaş parçası veya yaratıcı modellere sahip bir kıyafet tasarımı olarak bakmayarak "*Bunu gezegenime zarar vermeyecek şekilde yapacağım*" ifadesiyle farkındalığını ortaya koymaktadır. McCartney'e belgeselin farklı noktalarında söz hakkı verilerek bu farkındalık düzeyi daha belirgin olarak sunulmaya çalışılmıştır. Böylelikle sektörde var olan asimetrik ilişkiler bir yana, hiyerarşi üretmeyen davranışları sahip modacıların da var olduğu göze çarpmaktadır.

Mekânlar

Yönetmen Morgan belgesel içerisinde çoklu mekân çeşitlerine yer vererek tekstil sektörünün yarattığı etkileri dünyanın dört bir yanından incelemeye çalışmıştır. Birleşik Krallık, Bangladeş, Kamboçya, Çin, Danimarka, Fransa, Haiti, Hindistan, İtalya ve Uganda ülkeleri izleyiciye sunulmuştur.

Shima'nın Ailesinin Yaşadığı Ev

Belgeselde Shima'nın kızını ailenin yanına bırakması sahnesinde görülen ev, bir ev olmaktan öte barınak denilebilecek mekân olmaktadır. İçerisinde anne ve babanın dışında çocukların ve farklı yetişkinlerin de kaldığı bu küçük mekânda, duvarlar teneke ile kaplanarak izolasyon yapılmaya çalışılmıştır. İçerisinde çok fazla eşya bulunmamakla birlikte ahşap ve tahtadan eşya yapımına gidildiği görülmektedir. Yemek zamanı geldiğinde tüm ailenin yer sofrasında yuvarlak bir şekilde toplanarak oturması ise bu ailede var olan birliği temsil etmektedir. Geniş bir aile olarak kalınan bu mekânda kişilerin bedenlen zayıflıkları ve çocukların saç boylarının daima kısa olması ise dikkat çeken noktalardandır.

Tekstil Fabrikaları

Shima ve diğer binlerce tekstil işçisinin günlerinin büyük çoğunluğunu geçirdikleri tekstil fabrikaları belgesel içerisinde izleyiciye sunulan diğer bir mekândır. Mekânın özelliğine bakıldığında işçilerin çalışırken birbirlerine yakın mesafelerde çalışmasına rağmen aslında geniş çalışma imkânlarının sunulmadığı öğrenilmektedir. Tüm gün dikiş makinesinin başında oturarak yaptıkları yorucu iş için sadece bir tabure kullanılmıştır. Uzun saatler boyunca burada bel-omuz-eklem ağrıları yaşamaları bir yana çalışmaya mecburen devam etmektedirler. Bu fabrikalarda kumaş tozu veya kimyasallara karşı önlem alınmadığı ve maske kullanımının çok düşük olduğu yerlerdir.

Kapalı Çarşı

Belgeselde Shima'nın gitmiş olduğu şehirde bulunan kapalı çarşı, gelişmiş ülkelerde bulunan alışveriş merkezlerinden farklılık göstererek halkın yerel giysi, kumaş, örtü, nevresim gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan bir mekândır. Toplumsal alanda mesleklerin cinsiyetleri belirlenebilirken, kamusal alanın çeşitli mekânlarında da bu durum söz konusudur. Tam da Altındal'ın "*Başkentte Kasaba Kültürü İle Biçimlenmiş Bir Mekân: Tandoğan Kapalı Çarşısı*" adlı makalesinde bahsetmiş olduğu küreselleşme olgusunun mekân üzerinde yarattığı değişim ve bunun mekânda bulunan ilişkileri de etkilediği durum belgeselde yer alan kapalı çarşı mekânıyla uyumaktadır. Burayı cinsiyetlendirilmiş mekân algısı üzerinden "alışveriş yapanın ve esnafın erkek olmaları sebebiyle erkek mekânı olarak betimlemek yanlış olmayacaktır" (Altındal 2010: 80). Dolayısıyla belgeselde yer verilen bu mekân genellikle erkek cinsiyetinin ağırlıkta olduğu erkek satıcılar tarafından sahiplenilmiş eril bir mekân olma özelliğini taşımaktadır. Bu eril mekânlar kadınların kamusalda da hareket haklarını sınırlayabilmektedir. Kapalı çarşı içerisinde kadın tüketici sayısının az oluşu bu durumu destekler niteliktedir.

Tren

People Tree'nin kurucusu Safia Minney'in ulaşım için kullanmış olduğu tren, yapısı itibariyle eski bir görünüme sahip olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde de kullanılan temel ulaşım aracı olan tren, aynı zamanda sınıfsal bir özellik taşımaktadır; çünkü her sınıftan insanın dâhil edilebilmesini içermektedir. Ulaşım araçlarının varlık ile yoksul arasında nasıl kullanıldığı da oldukça önemlidir. Kent yapısında kullanılan toplu taşıma araçlarının ise işçi servisleri, atlı araçlar ve yük taşıma araçları olarak görülen kamyonetlerle sınırlı oldukları bilgisi belgeselde paylaşılmaktadır.

Belgesel Filmdeki İmgeler

Bu bölümde “*The True Cost*” belgeselinin içerisinde yer alan Güneş, Ruj ve Su imgeleri ele alınmıştır. Bu imgelerde görünenin arkasındaki alt metin okumalarla sosyolojik ve eleştirel perspektifle analiz edilecektir.

Güneş İmgesi

Geçmişten bugüne değin sıklıkla kullanılan “*yarın ola hayrola*” söyleminden de anlaşılacağı üzere yeni bir güne başlamanın var olan sorunların çözüleceği, ferahlık verici yanı olduğu ve umut dolu bakılması gerektiği yönünde kaderci bir anlayış bulunmaktadır. Güneşin batması ise yaşamdan bir gün daha eksildiği ve bugünün bittiğine dair hüznü duygusunu anımsatmaktadır.

Belgesel filmin ilk saniyeleri gün batımının gösterimi ile başlamaktadır. Belgesel içerisinde güneşin konumu iki şekilde ele alınabilmektedir. Birincisi güneşin gösterimi belirli sahnelerde İskandinavya ülkelerinde doğarken veya güneş tam tepedeyken sunulurken, 3. Dünya ülkelerinde ise bu durum güneşin batmasıyla tasvir edilmektedir. Aynı zamanda

Tüketimin Kirli Fotoğrafı: *The True Cost* Belgeselinin Sosyolojik İncelemesi

kalkınmanın Asya, Afrika ve Latin Amerika'da söylemlerle ve uygulamalarla yapıcı olmaktan uzak derin yıkıcı etkileri olduğu da bir gerçektir. Yönetmenin burada izleyiciye sunmak istediği; ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre güneşin konumudur. 3. Dünya ülkelerinde güneş daima batar. Bu ülkelere hüznün hâkimdir ve işçi sınıfı üzerinde bu hüznün sıklıkla görülmektedir.

İkinci dikkat çeken anlam ise tekstil fabrikasında çalışan işçilerin gün doğumunu göremeden çok erken saatlerde başladıkları işlere yine uzun saatler boyunca çalışarak gün battıktan sonra eve dönmeleri ise güneşi görememelerine yol açmaktadır. İşçiler bu koşullarda yıllardır çalışmaktadırlar ve geçinebilmeleri için bu koşullara razı olmaktadır. Razı oldukları aslında gün ışığına erişememektir.

Ruj İmgesi

Kadınlar kendilerini güzel görme ve iyi hissetme ihtiyacı için de makyaj yapmaktadırlar. Bunu, özel bir gün olmasına gerek duymadan günlük yaşantılarında da yapabilmektedirler. Güzel ve temiz olmak, yeni kıyafetler giymek her bireyi iyi hissettirdiği gibi, güzelleştiği bedeni aynada izlemek de bir o kadar iyi duygular yaşatmaktadır.

Belgeselde Shima uzun saatler boyunca çalışması gereken tekstil fabrikasındaki işi dolayısıyla çocuğu ile ilgilenememeyi eril ve cinsiyetçi kodlarla bezenmiş toplum yapısı nedeniyle vicdani sorumluluk taşımaktadır. Bu eril yapı nedeniyle Shima kendisinin 'iyi anne' olmadığını düşünmektedir. Ataerkil yapı toplumsal cinsiyet olgusu ile beraber ele alınmaktadır. Bu olgu, Oakley ve Connell'in da dikkat çektikleri üzere biyolojik temelde cinsiyet ayrımından farklı bir noktaya değinir. Var olan eril toplum yapısının cinsiyetlere yüklemiş olduğu eşitsizlik üzerine kurulu olan rolleri tanımlamak için kullanılmaktadır (Oakley 1972; Connell 1998). Kadınlara yüklenen bakımlı, narin, itaatkâr ve 'iyi eş, iyi ev kadını' olma kalıpları kadınları belirli kalıplara sokmaya çalışırken, tekstil sektöründe uzun saatler boyunca çalışan bu kadınlar

bu eril kodların farklı yönleriyle muhataptırlar. Shima'nın aynanın karşısında kızıyla süslenerek kendisine ruj sürmesi de 'iyi anne' olamadığını düşünerek yaşadığı üzüntüyü bir nebze olsun bastırıldığı ve kendisini iyi hissetmeye yardımcı bir eylem olarak nitelemek mümkündür.

Su İmgesi

Su, insan yaşamı için gerekli olan en temel ihtiyaçlardan biridir. Aynı zamanda su, bir besin kaynağı olarak içmenin yanı sıra hijyen ve temizlikte, besin üretebilmek için tarımda, ulaşımda, meta üretimi için gerekli olan sanayi kollarında, ürünün işleme aşamasında ve hızlı moda akımının artmasıyla birlikte tüketimine neden olan tekstil sektöründe sıkça kullanılmaktadır.

Eski kabilelere bakıldığında yerleşik hayata geçmek için hep bir su kenarı arayışı bulunmaktadır. Çünkü suyun olduğu yerde yaşam vardır. Fakat bireylerin yaşamı için bu kadar önemli olan suyun kirlenmesi, kullanılabilir durumdan çıkması ve tükenmesi ile özellikle yakın geçmişte karşı karşıya kalınmıştır. Belgeselde sıkça yer verilen su kenarlarının kirli olması, tekstil atıkları ve çöp yığınları ile dolu olması vurgusu suyun tehlikeli bir hâl aldığına göstergesidir. Kimyasalların suya salınması o bölgede yaşayan insanların beden ve çevre temizliklerinde, tarım mahsullerinde, içme sularında bu suyu kullanmakta olduklarının bilinmesine rağmen gerçekleştirilmektedir. Tek içme su kaynakları olan yeraltı sularına ise krom karışmıştır. Tehlikeli hale gelen suyun kullanımı bölge halkının sarılık, cilt ve iç organ kanser çeşitleri ile doğumlarda kusurlar gibi çeşitli hastalıklara yakalanmalarına yol açmaktadır. Bu yüzden su aslında yeniden var edecekken aksine suyun olduğu yerde yaşam anlamını yitirmiştir.

Az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun getirdiği ekonomik sıkıntı çocukların da yetersiz beslenmesini, hasta olmasını ve hijyen sağlanamadığı için saçların uzun olmayıp bir anlamda soruna çözüm olarak daima kısa kestirilmesine yol açmaktadır. Bu mecburiyet aslında ister istemez beden tahakkümünü de ortaya çıkarmaktadır. Temel yaşam gereksinimi olan su gelişmiş ülkelerde evlere hoş bir manzara olması sağlarken yoksul ülkelerde ise tüm canlılar için ciddi anlamda tehlike oluşturmaktadır. Her ne kadar 'hayat suda başlar' sözü geçerlilik gösterse de belgeselde yer alan gerçekler ile burada 'hayat su yüzünden bitmektedir'.

Belgesel Filmdeki Metaforlar

Nitel araştırmalarda eleştirel söylem analizi yöntemi kullanımında metaforlarla anlamın gün yüzüne çıkarılmaya çalışılması önemlidir. Bu bölümde de "The True Cost" belgeselinde yer alan metaforlar incelenmiştir. Yönetmenin izleyiciye sunduğu bu anlamlar fark edilip

sosyolojik bağlamda incelenmeye çalışılmıştır. Belgesel filmde bulunan metaforlar “Ayakkabı, Toprak, Kamyonet-Koyun, Kan, ‘Gri’ Yaşamlar” olmak üzere beş başlık halinde açıklanmıştır.

Ayakkabı Metaforu

Ayakkabıların temel yapılaş amacı, bedeni ayakta tutan ayakları dış etkenlere karşı korumaktır. Ayakkabı, şıklık yaratacak ve pek çok farklı modeli çıkararak her toplumsal kesime hitap edecek şekle dönüşmektedir. Belgeselde yer alan ayakkabı çeşitleri mankenlerin, beyaz yakalılarının giydiği topuklu ayakkabı ve şık görünümlü çeşitli ayakkabılar yerini az gelişmiş ülkelere kamera çevrildiğinde sıklıkla kadın işçilerin ve yerli halkın terlik giymesine bırakmaktadır. Alt yapı bozuklukları az gelişmiş ülkelerin temel problemlerinden biridir ve bu şartlarda yerler çamur, kir-pas olsa dahi insanlar terlik giymektedir. Kameralar gelişmiş Batı ülkelerine çevrildiğinde ise düzgün alt yapıya sahip yollarda, podyumlarda, şirketlerde kadınlar topuklu ayakkabıyla adeta özdeşleşmiştir.

Günümüzde zarafeti ve aynı zamanda dişiliği öne çıkaran, kimi zaman şuhluk ile eş tutulan, hatta topuklu ayakkabı giyen/giymeyen, tercih eden/etmeyen kadınlar arasında da erilliği yeniden üretecek karşılıklı damgalamaların yaşandığını simgeleyen ve kadınlar için güçlü olma duygusu hissettiren topuklu ayakkabılar, belgesel içerisinde sınıfsal bir sembol halinde sunulmuştur. Yönetmenin podyumda topuklu ayakkabı ile yürüyen şık görünümlü kadınların tekstil işçileri tarafından üretilen yeni sezon kıyafetlerin sergilenmesi söz konusudur. Bunun yanında ise hemen ardından bu kıyafetleri üretmek için “İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme” kalkınma amacının yok sayıldığı koşullarda uzun saatler boyunca, iş güvenliği görünmezden gelinerek çalışanların %80’inin kadın nüfusunu oluşturduğu tekstil işçilerini görmezden gelmek mümkün değildir.

Bangladeş Dhaka ilçesinde 2013 yılında *Rana Plaza* adlı tekstil fabrikasının çökmesi sonucu binada çalışan işçilerden kalan bir terlik belgeselde izleyiciye sunulmaktadır. Burada, üreten ve tüketen topluluk arasında olan ülke farklılığı büyük bir sınıfsal eşitsizlik vurgusu egemendir. İnsanların giydiği ayakkabıların ekonomik koşullara ve statülere göre farklılaştığı açıkça görülmektedir. Marx'ın da görüşleri ekseninde bakıldığında sınıflı bir toplumda egemen olan sınıfı zengin etmek için çalışan işçiler yani hayatta kalabilmek için tek çaresi emeğini satabilmek olan “modern ücretli işçi sınıfının” (Altındal 2020b: 93), örgütlenme çalışmaları belgeselde aktarıldığı gibi, kolluk kuvvetleriyle karşılaşma anlarında da hak arama mücadeleleri kan dökülmesiyle sonuçlanmıştır. Pek çok kişinin hayatını kaybettiği bu mücadelede ülkenin insana verdiği değerinin olmadığı ve işçi haklarının yok sayıldığı en açık göstergeleridir.

Toprak Metaforu

Toplumda eski çağlarda toprağa verilen değer ‘toprak ana’ metaforuyla nitelendirilmektedir. Bunun sebebi topraktan temel besin kaynağı olan gıdaların karşılanabilmesi, toprağın bitki örtüsü sunması, yaşamın toprak üzerinde kurulup idame ettirilmesi toprağa verilen değeri dışileştirerek kutsallık atfedilen adeta bir anne kavramına büründürülmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında İslam coğrafyasında Cahiliye Dönemi olarak adlandırılan dönemde kız çocuklarının bir yük ve utanç kaynağı olarak görülmesi sonucu diri diri toprağa gömülmesi yaşanmıştır. Evrenselde ise kadın işçilerin/kölelerin toprağa gömülmesini sömürü düzeni ile açıklamak mümkündür. Toplumda yer alan ‘*Topraktan geldik toprağa gideceğiz*’ deyişi de biyolojik olarak topraktan var olduğumuz ve ölünce de toprağa gömülerek yok olacağımız anlamını pekiştirmektedir.

Tekstil ve moda sektörünün dünyaya zarar veren sektörlerden petrolün ardından ikinci sırada geliyor oluşu toprağın kirlenmesine yol açan en büyük etkidir. Moda sektörünün atıklarının toprağın üzerinde çöp yığınları/dağları oluşturması toprağa tamamiyle zarar vermektedir. Kimyasal atıkların doğrudan suya karışmasıyla da toprak bu suyu emmektedir. Tarımda kullanılan su da yine bu kimyasalla karışmış suya dönüşmektedir. Bunun yanında pamuk üretiminde kullanılan pestisit gibi çeşitli kimyasal gübrelerin, böcek ilaçlarının toprağın verimliliğini de en aza indirdiği bilinmektedir. Bu tür aşamalar ile toprağın kirlenmesi söz konusudur. Yıllarca değer verilen ‘toprak ana’ metaforu yok edilmektedir. En çok pamuk üretimi yapılan Hindistan’da araştırma yürüten Doktor Pritpal Singh, belgeselin 30.dakikasında “*Her köyde 70-80 çocukta çeşitli zihinsel hastalığa ve fiziksel engele rastlamanız çok olası*”

sözlerini kullanarak toprağa verilen zararın insanlar üzerinden bozulmalara yol açtığı hatta doğum kusurları sebebiyle yeni gelen neslin sağlıklı olmamasına neden olduğu açıkça vurgulamaktadır. Toprağın verimsizleşmesindeki var olan kimyasallar, toplumların geleceği için de tehlike oluşturmaktadır. Burada sağlık sosyolojisi bağlamında yaratılan sağlık riskinin her toplum için aynı şekilde yaşanmaması söz konusudur. Sınırlı olan imkânlarla varsıl ile yoksul aileler sağlık hizmetlerinden eşit derecede faydalanamamaktadır. Aralarında sağlanamayan fırsat eşitliği belgesel içerisinde çocukların ölümleriyle ve yetişkinlerin hastalık deneyimleriyle sıkça görünür kılınmıştır.

Toprağın bozulması konusunda belgeselin 32.dakikasında bulunan bir röportajda Hindistan'da pamuk tarlası çiftçisinin ifadesine göre “*Son 16 yılda Hindistan'daki kayıtlara göre 250 binden fazla çiftçi intihar etti. Bu her yarım saatte bir çiftçiye tekabül ediyor. Ayrıca bu tarihte bilinen en büyük intihar dalgası*” olmaktadır. Pamuk çiftçilerinin intihar dalgası Durkheim'ın tanımladığı, insanların ve toplumların yaşamlarında ani değişim yaratacak hareketlenmelerin sebep olduğu *anomik (kuralsızlık)* intihar türüyle benzeşmektedir. Ani bir ekonomik gelişme de olsa, beklenmedik bir yıkım da yaşansa, toplum yapısında önemli değişim ve düzenlemeler yaşandıkça, insanlar kendilerini intihara sürüklemektedirler (Durkheim 2014: 280-281). Belgeselde de çiftçilerin tohumda tekelleşme yaşanmasıyla bu tohumların yüksek ücretlerini karşılayamamasından ve eski düzenlerinden çıkıp olumsuz anlamda bir değişimle karşı karşıya kalınmasından dolayı intihar etmeleri izleyiciye en can alıcı noktalarıyla aktarılmaktadır. Tüketimi bir araç olarak toplumsal konum belirlemede ve bir sınıfsal unsur olarak kullanmada yararlananlar yanında, üretimin en alt basamaklarında yer alan çalışanların kapitalist sistem içinde mağlup düşmeleri göz ardı edilemez bir konudur. Temel olarak ‘toprak ana’ olarak metaforlaştırılan ve değer gösterilmesi gereken toprağın doğurganlık özelliği insan eliyle bozulduktan sonra o bölgede yaşayan insanların da doğurganlık özelliklerinde bozulmalar görülmektedir. Aynı zamanda toprağın görmüş olduğu bu zarar insan yaşamında gerek sağlık koşulları gerekse ekonomik sıkıntılar gibi olumsuzluklarla karşı karşıya bırakılmaktadır. Oysa 3. Dünya ülkelerine yaptırılan üretim ve buraya gönderilen tekstil atıkları nedeniyle kirlenen toprak, hava ve suyun oluşturduğu riskin *Bumerang Etkisi* ile üretimi gerçekleştirilmeyen ülkeleri de derinden etkileyebileceği gözden kaçırılmakta ve belki de umursanmamaktadır. Beck'in de (2019: 63) vurguladığı gibi Bumerang Etkisi, risk dağılımını ve zenginlik dağılımını farklılaştırmaktadır. Riskler ise ülke sınırlarını aşıp, tüm dünyayı etkisi altına alabilmektedir.

Kamyonet-Koyun Metaforu

Kamyonetler bir yerden belirli bir yere kasasında gerek küçükbaş hayvan gerekse eşya taşımak için kullanılan araçlardır. Kamyonetler kasalarında yük taşımaya dayalı ulaşım araçları olmasına karşın, belgeselde bu işlevinin tam tersi şekilde kasasında küçükbaş hayvan, eşya taşımak yerine tekstil fabrikalarına giden işçiler için servis aracı görevi görmektedir. Sağlıklı bir birey için temel yaşam imkânları sunulmasından çok kamyonet kasasında ayakta, kalabalık ve sıkışıklık yaratan bir ortamda can güvenliğini tehlikeye atacak şekilde ulaşım gerçekleşmektedir.

Tekstil işçileri işveren tarafından insanca yaşamdan oldukça uzak bir şekilde pasifize edilerek ve öznellikleri yitirilerek adeta itaatkâr nesnelere dönüştürülmüştür. Makineleşmenin, ekonomik ve toplumsal yaşamın üzerinde yarattığı işsizlik problemine yönelik bir sistem eleştirisi gözüyle ifade bulan, 1936 yılında gösterime girmiş olan Charlie Chaplin'in '*Modern Zamanlar*' filminde de işçilerin makinelerin bir uzvu haline gelmesi gibi değersizleştirilmesi söz konusudur. Onlar da tıpkı Charlie Chaplin gibi sistem sayesinde makinenin birer çarkı haline gelmiştir. Marx da kapitalist toplumlar içerisinde kendilerini tıpkı metalar gibi satmak durumunda kalan emekçiler için kendilerinin de bir meta olduğu ifadesini kullanarak işçilerin durumlarını ortaya koyar (Marx 1867; 1967). Bunun yanında Charlie Chaplin'in filminde yer alan işçilerin koyun sürüsü metaforuyla resmedilmesi durumuna benzer olarak küçükbaş hayvan taşıma amacıyla kullanılan kamyonlar, bu belgeselde işçilerin servisi olarak kullanılmaktadır. Kamyon kasasında işçileri taşımasıyla da işçilerin nasıl bir sistem kölesi haline getirildikleri bir kez daha gözler önüne serilmektedir. İşçiler vahşi kapitalizmin bir göstergesi olarak insanlık dışı her muameleye maruz bırakılmaktadırlar.

Ritzer'in (2003), tanımladığı 'yaşayan ölümlerin adaları' olan alışveriş merkezlerinde indirim günlerini takip eden insanların işçilerin yok sayılan emekleriyle üretilen ürünleri alabilmek için mağazaları yağmaladıkları görülmektedir. Kapitalizme özgü 'özel günler', yaşam kaynağı kadar değerliymiş gibi gördükleri kıyafetlere ulaşırken görünen tüketicileri koyun sürüsü metaforuyla ortaya koyabilmektedir. Boş zaman geçirme aktivitesi olarak alışveriş merkezinde insanların tüketim faaliyetlerinde bulunmasının kapitalist yapıda artık alışkanlık haline gelmiş olması durumu hâkimdir. Bu durum da düşünmeden tıpkı bir koyun sürüsünün ardından hareket eder gibi moda ve tüketim döngüsünde yer almasıyla benzerlik taşımaktadır.

'Gri' Yaşamlar

Gündelik yaşamda insanların doğa ile iç içe olması daha özgür hissetmelerine yardımcı olmaktadır (Kılıç 2019: 19). Belgeselde yer alan 3. Dünya ülkelerinde yaşayan kişilerin ise hayatları renksiz, yıkık-dökük duvarların ve binaların arasında geçmektedir. Doğayla iç içe olmak bir yana çevrede yeşilliğin oldukça az olduğu, bitki örtüsünün bozulduğu, suların kirlendiği göze çarpmaktadır. Burada imkânsızlıklarla dolu bir yaşam süren yerli halkın eskimiş gri binalar arasında özgür hissedemediği, tıpkı gri renk gibi ne beyaz kadar aydınlık ne de siyah kadar karanlık, arada kalmış bir hayat sürdürdüklerini söylemek mümkündür.

Bangladeş'te yıkılan *Rana Plaza* tekstil fabrikasının içerisinde hayatını kaybeden 1137 işçi olduğu bilinmektedir. Bunun yanında yaralı kurtulan ve artık hayata eksik katılan bireyler haline gelen kişiler de bir o kadar yüksek orandadır. Bu felaket sonrası yıkılan boyasız 'gri' binanın, çalışanlar üzerinde de artık 'gri' bir hayat bıraktığı görülmektedir. Kaza sonrası bacaklarını kullanamaz hale gelen bir işçinin yaşadığı o anı anlattığı sahnede, yine gri renkte bir metalden yapılan tekerlekli sandalyeye mahkûm olması göze çarpmaktadır. Aynı zamanda

bu kadının boyasız ‘gri’ bir evde yaşamasıyla, bölgedeki gökyüzünün kirlenmesi sonucu grileşmesiyle işçilerin hayatlarındaki belirsizliklerin, yarının ne olacağını bilmeden çalıştıkları enformel işlerinin yarattıkları bu hayatlardan sıkışıp kalmaları çaresizlik ile anları tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilmektedir. Bu hayatlardan biri olan Shima’nın uzun saatler çalışmak zorunda olduğu için kızına ayıracak vaktinin olmamasından dolayı köye ailesinin yanına bıraktığı belgeselin 82. dakikasında şu şekilde dile getirilmektedir:

“Çok iyi bir insan olacak ve insanlar diyecekler ki Shima bir giysi fabrikasında çalıştı ve Dhaka’da çocuğundan uzakta yaşıyordu; ama yine de çocuğunu okuttu ve örnek bir insan yetiştirdi. Evladım devlette kendisine bir iş bulursa ya da iyi birisiyle evlenirse insanlar benden de bahsedecek ve bundan gurur duyacağım”.

Shima, tekstil fabrikasında uzun saatler boyunca çalışıp takdir göremediği işlerde kızının çalışmasını kesinlikle istememekte buna karşın ‘garanti bir meslek’ olarak görülen devlet memuru olmasını istemektedir. Eğer iş bulamazsa bile ‘ya da’ sözcüğünde yapmış olduğu kıyasla iyi birisiyle evlenmesini maddi olarak sıkıntı çekmemesi isteği ile eş tutmaktadır. Shima’nın kendisinin sahip olamadığı ekonomik, sosyal, beşerî sermayenin kızının güzel bir iş veya iyi eşi olmasıyla sahip olacağı düşüncesi bulunmaktadır. Kendisinin göremediği takdiri ve gururu, kızını iyi yetiştirdiği için çevresinden duyma isteği bulunmaktadır. Kısacası Shima sahip olduğu bu ‘gri yaşam’dan kızının uzaklaşıp çok daha renkli hayatlarda mutlu olmasını arzu etmektedir. Burada alt sınıfa mensup kişilerin sınıf atlama isteğinin ekonomik gelir ile elde edebileceği düşüncesi belgeselde açıkça aktarılmaktadır. Aynı zamanda kullanılmış olan ‘ya okumak ya da iyi bir eş bulmak’ ayrımının buradaki işçilerin saygınlık kazanabilmek için tek seçenekleri olabildiği görülmektedir.

Kan Metaforu

Kan, aslında yaşam için en temel ve gerekli olan, yetersiz veya eksik olduğunda çeşitli hastalıklara ve can kaybına yol açan en hayati sıvıdır. Kanın bir diğer özelliği de bulaştığı yerden kolay temizlenememesi ve arınamamasıdır. Belgesel içerisinde asıl belirtilmek istenen, temas ettiği yerden kolay bir şekilde temizlenemeyen kanın, tekstil işçilerinin kanları olmasıdır. Varsıl ailelerin arzu odaklı ihtiyaçları, hızlı moda akımı ile bir araya geldiğinde ortaya iş güvenliği yok sayılmakta ve işçiler iş kazalarında hayatlarını kaybetmektedirler.

Shima’nın belgeselin 61.dakikasında söylediği ‘Hiç kimsenin kanımızla üretilen giysileri giymesini istemiyorum’ sözünden sadece çalıştığı fabrikanın sahibine değil tüm haklarını ihlal eden işverenlere, modacılar, tüketicilere olan derince yerleşmiş nefret

duygusunda görülebilmektedir. Belgeselde işçilerin hak arayışlarına karşı kolluk kuvvetleri tarafından bastırılmaları, şiddet ve kan görüntüleri de işçilerin güvenlik görevlilerine de karşı gelebilecek ve burada yaralanacaklarını bile bile göze almaları ne kadar cesur olduklarının göstergesidir. Dolayısıyla kan lekesinin beyaz bir kıyafetten çıkmasının zor oluşu gibi yoksulluk ailelerin üzerine çıkmayacak adeta bir kan lekesi halini almıştır. Yoksulluk bir noktada kader haline bürünmüştür.

Belgesel Filmdeki Dikotomiler

Çalışmanın bu bölümünde “*The True Cost*” belgesel filminde yer alan; ‘Meta-Meta Fetişizmi, Sus(ma) ve Sus(turulma), Farkındalık/Farklılık Savunucuları, Makine-Makineleşen Emek’ olmak üzere dört dikotomi üzerinde eleştirel analiz yapılmıştır.

Meta-Meta Fetişizm

Tekstil sektöründe çalışan işçilerin bu ürünleri üretirken emeklerinin karşılığında ücretler alamadıkları sunulmuştur. Bu ürünler tüketicilerin ellerinde kutsallaşana kadar meta özelliğini koruyup ardından fetişleşmektedir. Toplumda tüketim faaliyetlerini gerçekleştiren kişiler öncelikli olarak işçilerdir. Çalışma zamanları dışında kalan sürede tüketici konumundadırlar. Fakat tekstil ve moda alanında çalışan işçiler göz önüne alındığında üretimi gerçekleştiren ülkeler tarafından ortaya konulan ürünleri satın alabilecek güce sahip olmadıkları görülmektedir. İnsan emeği ile üretilen nesnelere üretildikleri andan itibaren bir meta olarak nitelendirilirler. Belgeselde yer alan tüketicilerin metalara adeta bir kutsallık atfettikleri görülmektedir. Marx için “metalar, insan emeğinin ürünleri olarak var olmaktadır. Bununla birlikte yaratıcılarının gereksinimleri ve amaçlarından farklılaşabilmektedirler. Öyle ki alışverişin değeri de meta da zamanla bağımsızlaşarak adeta mistik bir anlamı içererek gerçeklik kazanmaya başlamaktadır” (Marx 1867; 1967). Değişen bu anlamıyla meta, meta fetişizmi haline dönüşmektedir (Dant 1966; Sherlock 1997). Metaların fetişizmi, ekonomiye, eyleyenin dışında ve eyleyeni zorlayan bağımsız, nesnel bir gerçeklik verir. Bu biçimde bakıldığında metaların fetişizmi, şeyleşme kavramına dönüştürülür (Lukâcs 1922; 1968; Sherlock 1997). İnsanlar, ekonominin görünen nesneliği ve otoritesiyle büyülenmiş hâle gelirler. Marx’a göre ekonomi, nesnel, doğal bir şey olmaktan öte özellikle önemli bir egemenlik biçimidir. Tam da bu anlamda insanlar ona göre toplumsal ilişkilerin ve toplumsal yapıların tüm çeşitlerini şeyleştirirler (Altındal 2020: 100).

İşçiler hızlı moda akımını yaratan ünlü markalar için ürünler üretirken, bu ürünlere aldıkları ücretler ile sahip olamamakta, haliyle Marksist jargondan bakıldığında ürüne ve

beraberinde yaşama yabancılaşmaları söz konusudur. Çünkü Marx'a göre yabancılaşma kavramında işçinin kendi ürettiğine karşı uzaklaşması/laştırılması söz konusudur. “İşçi hayatını nesneye koyar; ama artık hayatı kendine değil, nesneye aittir” (2013: 79). Bu şekilde de seri üretimde ürettiği ürüne yabancılaştığı gibi kendi yaşamına ve ilişkilerine de yabancılaşmış olur. Bunun yanında belgesel içerisinde bir tarafta başkalarının giydiği ve attığı kıyafetler ile hayatına devam eden insanlar diğer tarafta ise onlarca kıyafeti arasında giyecek hiçbir şey bulamayanların kıyafetin hegemonyası ile hiyerarşik güç ilişkilerinin toplumsallığı açıkça resmedilmektedir.

Baudrillard'ın (2018: 170) tüketim toplumu olarak nitelendirdiği bu toplum tiplemesinde arzu nesnelere asıl olarak bedenler iken belgesel içerisinde alışveriş merkezlerine birbirlerinin üstünden ezerek geçip bir kıyafete sahip olma amacıyla saatlerce sıra bekleyen kalabalıkların sunulmasıyla yeni ‘modern arzu nesnelere’ kıyafetlere evrildiği görülmektedir. İnsanlar nesnelere tarafından bu kadar kolay kontrol altına alınabilirken kendileri de tüketilebilir duruma gelmektedirler. Moda endüstrisinde bedenin de tüketim nesnesi olarak görülmesi ve sosyal çevre tarafından tüketilmesi söz konusudur. Kişilerin markalara ve kıyafetlere böylesine iştahla sahip olma arzusu sahte ihtiyaçlara bağlı olmaktan öte tamamıyla bağımlı olduğu gerçeğini de gün yüzüne çıkarmaktadır.

Sus(ma) ve Sus(turulma)

Belgesel filmin içerisinde bulunan bir diğer dikotomi hızlı moda akımının yaratmış olduğu tüm pejoratif etkilere karşın susanlar ve karşısında bu işi yaptırdıkları çalışanların susturulmaları yer almaktadır. Susanlar bu üretim sürecinin bozuk işlevine müdahale etmeden, üzerinden sadece kâr elde etmeye çalışan kapitalist marka sahipleri ve buna hizmet etmeye devam eden modacılar yanında tüketim zincirinin içerisinde yer alan aktif tüketiciler de

olmaktadır. Belgeselde susturulma eylemini gerçekleştirenlerin, çalışanlar üzerinde dilin hegemonyası ile sınırlı kalmayarak hem kolluk kuvvetlerinin hem de patronların işçiler üzerinde şiddet uyguladıkları pek çok kez açıkça vurgulanmaktadır.

Kaylı'ya göre (2016: 40) cinsiyetçi roller nedeniyle kadınlar dişil becerilerini kullanabileceği 'hafif' olarak görülen bazı meslek gruplarına yönlendirmekte ve bir kez daha eril hiyerarşiyi ve tahakkümü pekiştirmektedir. Tekstil sektörüne bakıldığında dikiş, nakış gibi 'dişil yetenekler' kadınlara atfedilerek erkeklere de daha kol gücü kullanabileceği görevler ve yöneticilik pozisyonları yüklenmektedir. Bu yönetim de kadınlar üzerinde denetim kurması için işveren tarafından meşrulaştırılmaktadır. Bunun belgesel içerisindeki sunulması ise Shima'nın ve diğer tekstil fabrikası çalışan kadınların sendika hareketinde seslerini çıkarmak istemeleri sonucu sadece hak ettikleri ücretleri istedikleri için susturulma eylemine maruz kalmalarında görülmektedir.

Belgeselin 23.dakikasında yer alan Bangladeş tekstil işçisi Shima'nın şu sözleri dikkat çekmektedir:

“İşyerinde bir sendika kurdum. Kurulduğundan beri de sendikanın başkanlığını yapıyorum. Bir talep listesi oluşturduk ve patronlara ilettik. Patronlar listeyi aldıktan sonra onlarla aramızda büyük bir tartışma çıktı. Ondan sonra da patronlar kapıyı kilitledi. 30-40 kadar personel bize saldırmaya başladı. Bizi çok fena dövdüler. Sandalyelerle, sopalarla, ölçeklerle, makaslarla üzerimize geldiler. Çoğunlukla bize tekme ve yumruk attılar ve kafamızı duvarlara vurdular. Vurduklarında da hep göğsümüze ve karnımıza vurdular. Yani en çok acıtan ve görünmeyen yerlerimize”.

Bu ifadeye göre 1947 yılında kurulmuş, anayasa ve uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmış sosyal bir hak olan sendikalaşmanın içerisinde yer almanın engellendiği anlaşılmaktadır. Oysa sendikalar Koray'ın da özellikle dikkat çektiği gibi “çıkarları koruyabilmek, işçilerden yana çalışma koşullarını iyileştirebilmek, hak edilen ücretleri koruyabilmek adına önemli bir örgütlenmedir. Bu önemli hakkın üretim sürecinde olumsuz koşullarda, düşük ücretler ile çalıştırılan işçilerden maruz bırakılması bir suç teşkil eder. Özellikle işçi sendikalarının sosyal politikalarda bir güç olduğu bilinmektedir” (Koray 2000: 72).

Bunun yanında çalıştıkları yerde yetkili kişilerin onlara uyguladıkları şiddet, tahakküm ve yok sayılmanın sessiz kalınarak toplumsal yaşamda görünür kılınmadığı öğrenilmektedir. Sessiz kalınmanın arkasında ise işten atılma endişesi ve genel olarak yoksulluk yatmaktadır. Nihayetinde işveren ve işçi arasında gücün meşrulaştırılması durumu ile keskin hiyerarşiye

dayalı ilişkiler söz konusudur. Bu durumda anlaşılmakta olan şey ise, alınan yasa ve önlemlerin ‘önleyici değil sembolik’ olduğudur.

Bernauer’a göre (2005: 232) orduda her nasıl ki güç; bireyler üzerinde bir itaatkârlaşma yaratılıyorsa aynı şekilde fabrikalardaki emeğin üretimini gerçekleştiren bireylerin de verilen itaatlere uymaları yönünde uysallaştırılmaktadır. Foucault’un *panoptikon* kavramında bahsettiği iktidar ve gözetleme amacının hapisanelerin yanı sıra günümüzde de özellikle fabrikalarda yaşanması söz konusudur. Shima’nın çalıştığı tekstil fabrikasında ve diğer tekstil fabrikalarında da görülen benzer bir olay fabrika sahibinin işçiler üzerinde denetim kurma isteğidir. Belgeselde yer alan bu görüntüde fabrika sahibi Mowla Chowdhury’nin çalışanlarını daima gözlem, kontrol ve denetim altında tutarak adeta Foucault’nun (1992) *panoptikon* kavramıyla benzerlik taşıyan yönler barındırmaktadır.

Susmak zorunda bırakılanların bu hayat pratiklerine devam etmesi nedeniyle de işçiler arasında bir ‘suskunluk sarmalı’ oluşur. Çünkü suskunluk sarmalı, hâkim olan görüşe karşı fikir sunabilecek durumda ol(a)mayan kişilerce görüş bildirmek ve hak aramaktan çok sadece dayatılan hâkim düşünceye, baskın olan davranışa ve yönlendirilmeye uymaktan başka çaresi ol(a)mayan kişilerin girdabı, bir anlamda yok oluşudur (İrvan 1997: 426). Elisabeth Noelle Neumann’ın ortaya koyduğu bu kurama göre de bu kişiler toplumdan dışlanma korkusuyla suskunluk sarmalına girebildiği gibi, demokratikleşemeyen toplumlarda bireyin üstünde onları susturan kişilerin varlığı da bu girdaba girmesini kolaylaştırmaktadır. Debord’un “gösteri, insanların olup bitenleri görmezlikten gelmelerini ve yine de anlaşılabilen bir şey varsa bunu derhal unutturmaya büyük bir ustalıklarla başarır” (2020: 172) söyleminden de anlaşılacağı gibi artık toplumda var olan sorunlar ve toplumu ilgilendiren önemli olaylar dahi görmezlikten gelinmektedir. Gözle görülen yanlışlara susabiliyorken, medyanın yansıttığı gerçeklere de göz

yumularak tüketimin verdiği hazzı kolaylıkla geri dönülebilmektedir. Bütün toplumları ilgilendiren konulara bu tavır alınabiliyorsa da gerçekliklerin bizlere artık birer gösteri alanı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Farkındalık/Farklılık Savunucuları

Belgeselde yer alan en temel dikotomilerden biri; bir tarafta farkındalık oluşturmak için çabalayan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını uygulayan modacılar ve aktivistler; diğer tarafta ise hızlı moda akımı ile bireylerin diğerlerinden farklı olması gerektiğini dayatan markalar ve modacıların karşıtlığı olmaktadır. Bu şekilde belgesel içerisinde yer alan Serbest Pazar Kurumu Müdürü Benjamin Powell'ın düşüncelerine bakıldığında belgeselin 14. dakikasında şu sözleriyle farklılık savunucularının tarafında olduğu açıkça aktarılmaktadır.

“Bu düşük ücretli imalat veya sweatshop denilen şey işçileri yalnızca en az kötü olan seçeneği değil, zamanla yaşam standartlarını yükselten, daha yüksek ücretlerle daha iyi çalışma şartlarına götüren bir sürecin parçasıdır”.

Sweatshop, 3. Dünya ülkelerinde uzun saatler boyunca düşük ücretlerle köle gibi çalıştırılan, iş yasalarına ve güvenliklerine uyulmayan, çocuk işçilerin kaldığı çalışma yerleridir. Ancak Benjamin Powell, mecbur kalmadıkça kimsenin çalışmak istemeyeceği bu olumsuz koşullara sahip işyerlerinde tekstil işçilerinin isteyerek tercih ettikleri ve daha iyi çalışma koşullarına sahip olabilmeleri için gereken bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde *Joe-Fresh* markasının eski ihale Müdürü olan Kate Ball-Young, belgeselin 15. dakikasında kötü koşullara sahip fabrikalarda emeklerinin sömürülmesiyle bir ömür geçirmelerine karşı bu durumdan rahatsızlık duymadığını belirtmektedir.

“Bir iş yapıyorlar. Yapabilecekleri çok daha kötü şeyler var. Dikiş dikmenin kendi başına kötü bir yanı yok. Göreceli olarak güvenli bir sanayi var ortada. Kömür madenciliği, petrol işçiliği gibi değil. Yapılan pek çok diğer iş daha tehlikeli”.

Diğerde aslında kullandığı ifadelerden farklı bölgelerde, cinsiyette, statülerde, sınıflarda olan işçileri ‘*kendi gibi görmeyerek*’ görünmeyen gizli bir güç ilişkisini yeniden ötekilik üzerinden kurmaktadır. Bu düşüncelerin karşısında ise *adil ticareti* ve sürdürülebilirliği amaç edinen, bu alanda araştırmalarını sürdüren, fikirleriyle farkındalık oluşturmaya çalışan bambaşka bir taraf da bulunmaktadır. Bunlar, işçilerin daha önce görme imkânı bulamadığı Batı ülkelerine gitmelerini sağlayıp buradaki tüm süreçleri de gözlemlemeleri sağlayan kişilerdir.

Makine/Makineleşen Emek

Tekstil fabrikasında dikiş makinelerin başında uzun saatler boyunca üretim yapan tekstil işçilerinin de ürettikleri artık emeklerinin karşılığını alamadıkça makineleştikleri söylenebilir. Hızlı moda akımının dayattığı hızlı iş-düşük ücret modelinde işçilerin uzun saatler boyunca çalıştırılmaya mecbur bırakılmalarına tanık olunmuştur. Bir üretim makinesi ile saatlerce çalışmanın vermiş olduğu bedensel ve aynı zamanda zihinsel zarar çalışan işçiyi makinenin bir uzvu haline dönüştürmektedir. İnsanların sahip olduğu düşünme, yaratıcılık, çözüm üretme gibi pek çok yetenek bu yüzden köreltilmektedir ve artık dışarıdan birinin kontrolüyle çalışan, farklılıktan çok tekdüze şeyler üretmeye yatkın olan makine gibi kullanılmaktadır.

İşçiler üretim aşamasında yer aldıkları makine başında kendileri de zamanla adeta hem birer makine haline gelmekte hem de aldıkları ücretleri harcarken de tüketim eyleminin içerisinde nesneleşmektedirler. Bu durum belgesel içerisinde 35. ve 36. dakikada yer alan genç kadınların YouTube kanallarında satın aldıkları ürünleri tanıtırken aktardıkları şu ifadelerden de açıkça anlaşılır kılınmaktadır.

“Birkaç gün önce alışverişe gittim ve tam anlamıyla çıldırıp bir sürü şey aldım”.

“İlk olarak H&M’den birkaç parça şeyler aldım. Hiç sorgulamadım bile. Bunu almak kaderimde varmış. Elim doğrudan buna gitti. Uçarak bana doğru geliyor olsaydı gelirdi”.

“Bilmiyorum aldım; ama bunu giyecek miyim acaba? Çok fazla da beğenmedim gibi”.

Bu göstermelik tüketimler aslında statü sergileme ve saygınlık elde etme amacıyla hizmet etmektedir. Aynı zamanda ürünün satın aldıktan sonra cazibesinin bittiğine dair kapitalist anlayışın egemen olmasıyla birlikte yeni ürünlerin peşinden koşma arzusuyla bezenmiş *yalan dünyalar içerisindeki yaşamlar* söz konusudur. Bu süreç adeta bir makine gibi işlemektedir. Dolayısıyla sadece üretim kısmında değil tüketim kısmında da insanlar üzerinde makineleşme yaşanabilmektedir ki bu süreç “*Hızlı Yaşa Genç Öl*” post-modern söylemleriyle, tüketilen ürünlerle sınıfların konumlandırıldığı noktada farkında olmadan hatta çok da sorgulanmadan kabul edilmektedir. Kimliklerin metalar yolu ile kazanılmaya çalışıldığı bu toplumda insanların bilinçsiz tüketimlerinin yol açtığı yıkıcı etkiler de göz ardı edilerek ‘genç ölümlere’ yol açmaktadır. Üretilen sahte ihtiyaçlar artık ciddi anlamda risk taşımaktadır. Beck’in (2019: 82) de dikkat çektiği üzere “açlık giderilebilir, ihtiyaçlar karşılanabilir; ama riskler dipsiz bir ihtiyaç kuyusu gibidir”. Nitekim bu risklerin doğurduğu ihtiyaçlar karşılanamamaktadır. Toplumun geldiği bu noktada artık riskler de tıpkı ihtiyacın, yeni bir

ihtiyacı doğurduğu gibi kendini üretecektir. Yol açılan risklerin varlığının kamuoyu tarafından algılanışı ve yol açanların gizli özne olarak kalmaya devam edişi doğrultusunda Baudrillard'ın (2018: 40) tanımladığı “çöp sepeti uygarlığı” yaşanmaktadır. Bu uygarlık aslında gelişmenin görüldüğü bir tarz olmaktan çok uzaktır.

Fromm, bireylerin davranış kalıplarının sahip olma isteği üzerine kurulu olduğunu düşünmektedir. Bu sahip olma isteğiyle sürekli tüketim yapma döngüsüne giren toplum, “Ben, sahip olduğum ve tükettiğim şeyler dışında bir hiçim” (Fromm 2003: 52) söylemiyle kendisini tanımlamaktadır. Bu şekilde insanlar artık ihtiyaçlarının dışında tüketim yapmakta ve aldıkları ürünleri kullanmadan kolayca atabilir hale gelmektedirler. Bu atıkların çevreye verdiği zararın farkındalığı 1968 yılından itibaren yeni toplumsal hareketlerin önem kazanmasıyla oluşan çevrecilik hareketleriyle birlikte gerçekleşmiştir. Sürdürülebilirlik çalışmaları da bu farkındalık ekseninde ortaya çıkmaya başlamıştır. “1970’lerle sürdürülebilir kalkınma olgusu tanımlanmış, çevre bilinci de temel hedeflerden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla çevrenin korunması, sağlıklı yaşam ve kalkınma hedeflerinin 7. ilkesi olarak belirlenen ‘erişilebilir ve temiz enerji kullanımı’ etkili olmaya, sosyal politika alanlarını şekillendirmeye ve yönlendirmeye başlamıştır” (Altındal 2019c: 2). Bu açıdan söylenebilir ki, her bireyin modaya uyma şekilleri farklılık göstermekle beraber günümüzde modanın geldiği nokta pejoratif bir anlama bürünmüştür. Moda artık toplumsal ve çevresel açıdan bir risk haline gelmiştir. Çünkü “ontolojik açıdan risk, doğanın toplum üzerindeki etkisinin gerçek, ölçülebilir ürünüdür” (Çakı 2020: 32-33). Bunun yanı sıra oluşan bu risk toplumunun getirdiği belirsizlikler, küresel eşitsizlikleri doğurarak dezavantajlı grupta yer alan bireylerin yoğun etkisi altında kalmasının önünü açmıştır. Tarımda kullanılan kimyasallar, tekstil ve moda sektörünün yarattığı tüm ekolojik yıkımlar, sera etkisi ve temiz havadan artık mahrum kalma gibi durumlar küresel eşitsizlik boyutunda az gelişmiş ülkelere mal edilmektedir. Yani yarımın belirsizliğini dezavantajlı gruplar daha derinden hissetmek durumunda kalmaktadırlar (Altındal 2020c: 150).

SONUÇ

Post-fordizm ile geçilen ‘seri üretimden seri tüketime’ anlayışı, moda kavramının anlamı da değiştirmiştir ve artık hızlı moda kavramı önem kazanmıştır. “*The True Cost*” belgeselinin analizi sonucu, bu çağda tüketim hareketlerinin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ekseninde yeterli düzeyde uygulan(a)madığı görülmüştür. Böylelikle ortaya çıkan sömürü toplumu; sınıfsallığı ve ayrışmayı gözle görülür boyutta etkili kılarak, etik ve insani değerleri hiçe sayarak, “büyük balığın küçük balığı yuttuğu/yutabildiği/yutması gereken” eşitsizliklerle örülü ve karambollerle dolu çıkmaz bir sokak halindedir. Tüketimin yarattığı eşitsizlik

boyutunda, üretim aşamasında yaşanan ayrışmaların görünür hale gelmesi üretici sınıfın en temel hakkı olan barınma hakkında da asgari yaşam standartların altında kaldığını göstermektedir. Altındal'ın özellikle ifade ettiği gibi “barınma hakkına dahi sahip olamayan ve eşit yararlanamayan toplumun diğer sağlık, eğitim gibi temel haklarından da yararlanamaması mümkün değildir. Toplumda böyle bir ayrışmanın da kabul edilemeyeceği bir gerçektir” (2020: 2204).

Goffman'ın *dramaturji* kavramı ile bağdaşan bu belgeselde tüketim olgusu “*sahne önü ve sahne arkası*” olarak sunulmuştur (2004). Sahne önünde; göz boyayan reklamlar, defileler varken belgesel asıl olarak sahne arkasındaki tüketicinin görünmeyen kirliliğini ortaya koymayı amaç edinmektedir. Bu sayede Andrew Morgan, yapmış olduğu bu belgesel film ile gerçekliği gün yüzüne çıkararak görünmek istenmeyen, ötelenen durumları tüm açıklığıyla ve tüm cesaretiyle aktarmıştır. Morgan, hızlı moda akımının ardında yatan gerçekler ile birlikte az gelişmiş olan ülkelerde yaşanan sömürü portresini izleyiciye açıkça sunmuştur. Bu sunuşta ise toplumun ‘ben’ci istekleri sonucu arzuya dayalı tüketicinin egemen kılınması söz konusudur. Ürünlerin düşünmeden çöpe atılabildiği ve yerine hemen bir yenisini alma arzularına yenik düşen insan silsilesi açıkça görülmektedir.

Tüketim faaliyetlerinin artması ise işçilerin daha çok ve hızlı çalışmasını gerektirmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları etrafında hareket edip asıl olarak *adil ticareti* uygulayan modacıların var olmasına çalışılmaktadır. Modacıların görüşleri her nasıl ki toplum tarafından kolayca kabul görülebiliyorsa aynı şekilde öncü üretim ve tüketim yapan kitleler tarafından da kabul görebilir. Bu şekilde moda ve modacıların aslında bir medya gibi iktidarın önemli bir ideolojik organı durumuna geldiği dillendirilebilir. Hızlı moda akımının yarattığı yıkımlara karşı yavaş moda hareketinin yaygınlık kazanması yine modacıların belirleyiciliğine, dolayısıyla söz sahibi olmalarına bağlıdır. Yavaş moda yaklaşımı ile tüketim faaliyetlerinin azalmasının yanında *adil ticaret* tarzı uygulanarak daha uzun ömürlü kıyafetler üretilip işçi hakları ihlallerinin de önüne geçilmesi mümkün olabilir.

Yoksulluğun yeniden üretildiği, sömürünün önüne geçilemediği için de orta sınıf kavramının yok olduğu açıkça hissedilebiliyorken, bir ülkenin orta sınıfının yok olmasının varsıl ile yoksul arasındaki uçurumu daha da belirgin hale getirmesi gerçeği bir kez daha tüm çıplaklığıyla ortadadır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının ‘*Yoksulluğa Son*’ ilkesinin kırmızı alarm vermesi özellikle çevrecileri ve çevrenin tehlikelerle dolu olmasına karşı duyarlı toplumları harekete geçirmesi söz konusudur. Baudrillard'ın (2018: 63) da dediği gibi boş vakit,

sessizlik, doğa ile iç içe olmak, temiz doğal kaynaklar, su kaynakları gibi aslında herkesin kolayca ulaşabileceği şeyler artık birer lüks haline gelmiştir. Bunların yarattığı sınıfsal eşitsizlikler ise hayati boyuttadır. Eşitsizliklerin gözle görünür sonuçlarına çözüm olarak ise Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının uygulanabilirliği en berrak haliyle ortadadır.

“*The True Cost*” belgesel filmi ile hızlı moda akımının getirilerini ve aynı zamanda toplumdaki, çevreden, bireylerin yaşamlarından kayıplarını gözler önüne sererek farkındalık düzeyi kazandırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına tüm sektörlerin ve kişilerin uyumlu şekilde hareket etmesi zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Çözüm akademi, sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte ve yönetim kademesinde söz sahibi olanlar tarafından etkili, kalıcı ve hayata dokunan, eşitsizliğin önünü tıkayıcı holistik politika, proje ve çözüm önerilerine gereksinim duyulmasında yatmaktadır. Ancak bu şekilde tüketimin var olan dayanılmaz hafifliği, üretirken tüketimin nesnesi olma, metalaşmadan kaçınmayan sığınaksızlıktan kurtulmak mümkün hale gelecektir. Doğanın, tüm habitatın yaşamsallığı bir kıyafet daha fazla tüketmekle sınıf atladığını düşünen oysa geçici akışkan kimliklerle var olan simülasyonlarda değil, gerçekliğin sosyolojik izdüşümlerinin tüm yaşamı savunan ve bunu sosyal adalet ve eşitlik ilkesiyle var eden yönüne evrilmesiyle görünür kılınabileceğini söylemek zaruri hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Altındal, Y. (2010). Başkentte Kasaba Kültürü ile Biçimlenmiş Bir Mekân: Tandoğan Kapalı Çarşısı, *Kent ve Toplum*, 1(1), 57-83.
- Altındal, Y. (2019). Jeotermal Enerji Santraline Direnişin Medya Hali: Birgün Gazetesi Örneği, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 1-20.
- Altındal, Y. (2020a). Kentsel Adaletin Temsil Edil(e)memesi Ekseninde Ekümenopolis (Ucu Olmayan Şehir) Filminin Sosyolojik Okuması, *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(23), 2200-2230.
- Altındal, Y. (2020b). Karl Marx'ta ve Marksizmde İktisat ve Toplum. M. Y. Alptekin (Ed.), *İktisat Sosyolojisi* içinde (89-103), Ankara: Nobel Yayınları.
- Altındal, Y. (2020c). Yeryüzündeki “Çirkin Ördek Yavru”larının Hapşırık/Öksürük ile İmtihani: Sosyolojik Bir Açıklama, F. Çakı (Ed.), *Modernitenin Pandemik Halleri, Maskeli Mesafeli ve Kırılğan* içinde (131-155), Ankara: Nobel Yayınları.
- Appleby, J. (2012). *Amansız Devrin Kapitalizm Tarihi*, Ali C. Akkoyunlu (Çev.), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Baudrillard, J. (2018). *Tüketim Toplumu*, N. Tural ve F. Keskin (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Ü. Ökten (Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Beck, U. (2019). *Risk Toplumu*, K. Özdoğan ve B. Doğan (Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.

- Bernauer, J. W. (2005). *Foucault'nun Özgürlük Serüveni*, İ. Türkmen (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (2010). Sermaye Biçimleri, M. M Şahin ve A. Z. Ünal (Der.), *Sosyal Sermaye içinde* (45-75), İstanbul: Değişim Yayınları.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çakı, F. (2020). Afetler Sosyolojisi Bağlamında Pandemiye Bakış, Fahri Çakı (Ed.), *Modernitenin Pandemik Halleri, Maskeli Mesafeli ve Kırılğan* içinde, (27-56), Ankara: Nobel Yayınları.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, M. Bütün ve S. B. Bütün (Çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Dant, T. (1996). Fetishism and the Social Value of Objects, *Sociological Review*, (44), 495-516.
- Debord, G. (2020). *Gösteri Toplumu*, A. Ekmekçi ve O. Taşkent (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Devran, Y. (2010). *Haber, Söylem, İdeoloji*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Diken, B., Laustsen, C. B. (2019). *Filmlerle Sosyoloji*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Ditty, S. (2015). Fashion Revolution: It's Time for a Fashion Revolution Whit Paper, <https://www.fashionrevolution.org/> (Erişim: 20.03.2021).
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İş Bölümü*, Ö. Ozankaya (Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Erdem, T. (2009). *Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Erdut, Z. (2003). *Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Goffman, E. (2004). *Günlük Yaşamda Beleşin Sunumu*, C. Bezar (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Gürcüm, B. H., Yüksel, C. (2012). Moda Sektörünü Yavaşlatan Eğilim: Eko Moda ve Moda'da Sürdürülebilirlik, *Akdeniz Sanat*, 4 (8), 48-51.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*, M. A. Kılıçbay, (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Fromm, E. (1996). Çağdaş Toplumların Geleceği, G. Kaya ve K. H. Ökten (Çev.), İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Fromm, E. (2003). *Sahip Olmak ya da Olmak*, A. Arıtan (Çev.), İstanbul: Arıtan Yayınları.
- ILO. (2014). Wages and Working Hours in The Textiles, Clothing, Leather and Foot Wear Industries, Geneva: International Labour Office.
- İrvan, S. (1997). Suskunluk Sarmalı Kuramı ve Elisabeth Noelle-Neumann'ın Özgeçmiş, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6, 421-450.
- Kaylı, E. Ş. (2016). Feminist Politika Çerçevesinden Sosyal Politika ve Sosyal Hizmete Bir Bakış, D. Şaşman Kaylı ve F. Şahin (Der.), *Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri: Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Hizmet* içinde (27-58), Ankara: Nika Yayınları.
- Keith, F. P. (2016). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, D. Bayrak, H. Bader Arslan ve Z. Akyüz (Çev.), Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

- Kılıç, L. (2019). *Fotoğraf ve Sinemanın Toplumsal Tarihi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Koray, M. (2000). *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Kuş, E. (2003). *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri Nicel mi Nitel mi?*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Küçükcan, Ü. (2002). Frankfurt Okulu ve Kitle Kültürü Çalışmaları, *Kurgu Dergisi*, 19(1), 247-259.
- Lukács, G. (1922/1968). *History and Class Consciousness*, Cambridge: Mass MIT Press.
- Marx, K. (1867; 1967). *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. 1. New York: International Publishers.
- Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları*, M. Belge (Çev.), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Marowa Alexander, H. E. (2003). Vulnerability as a Concept of International Human Rights Law, *Journal of International Relations and Development*, 6(2), 139-155.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*, London: Temple Smith.
- Ritzer, G. (2003). Islands of the Living Dead, *American Behavioral Scientist*, 47(2), 119-136.
- Sherlock, S. (1997). The Future of Commodity Fetishism, *Sociological Focus*, (30), 61-78.
- Tatar, T. (2020). İktisat Sosyolojisi, M. Y. Alptekin (Ed.), *İktisat ve Toplum içinde* (1-39), Ankara: Nobel Yayınları.
- UNDP. (t.y). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html> (Erişim: 25.11.2021).
- Urry, J. (2018). *Mekânları Tüketmek*, R. G. Ögdül (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Van Dijk, T. (2001). Critical Discourse Analysis, *The Handbook Of Discourse Analysis*. Deborah Schiffrin vd. (Ed.), United Kingdom: Malden Blackwell Publishers
- Van Dijk, T. (2015). *Söylem ve İdeoloji: Çok Anlamlı Bir Yaklaşım*, *Söylem ve İdeoloji*, N. Ateş (Çev.), İstanbul: Su Yayınları.
- Yıldırım, A., Şimşek H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.